

บทที่ ๒

ประวัติการตั้งถิ่นฐานและบทบาทหน้าที่ ของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวในภาคตะวันออกเฉียง

ลาวเวียงเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียงครั้งแรกในสมัยกรุงธนบุรี^๑ และหลังจากนั้นได้ปรากฏหลักฐานว่ามีการส่งทั้งลาวเวียงและลาวพวนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียงอย่างสม่ำเสมอเรื่อยมา จนกระทั่งพ.ศ. ๒๔๐๓ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ปรากฏหลักฐานการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงและลาวพวนในภาคตะวันออกเฉียงเป็นครั้งสุดท้าย แต่ถึงกระนั้นก็ตามการดำเนินนโยบายจัดส่งชาวลาวเวียงและลาวพวนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียงที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลาถึง ๘๑ ปี ได้ส่งผลให้ชุมชนลาวเวียงและลาวพวนกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงจนถึงปัจจุบัน

การตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงและลาวพวนในภาคตะวันออกเฉียงสมัยกรุงธนบุรี

ในสมัยกรุงธนบุรีได้ปรากฏว่ามีการจัดส่งเฉพาะเพียงชาวลาวเวียงที่ถูกกวาดต้อนมาจากเวียงจันทน์เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียง โดยยังไม่มีมีการส่งลาวพวนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภูมิภาคนี้แต่อย่างใด ถึงแม้ว่ากองทัพกรุงธนบุรีจะสามารถยึดเมืองพวนซึ่งเป็นถิ่นฐานของลาวพวนไว้เป็นเมืองขึ้นได้สำเร็จแล้วก็ตาม

สาเหตุของการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงในภาคตะวันออกเฉียงสมัยกรุงธนบุรี

การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงในภาคตะวันออกเฉียงสมัยกรุงธนบุรีนั้นสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์สำคัญ นั่นคือ การทำสงครามระหว่างกรุงธนบุรีกับเวียงจันทน์

^๑ การปกครองส่วนภูมิภาคในสมัยกรุงธนบุรีแบ่งการปกครองออกเป็น หัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอกหรือเมืองพระยามหานคร และเมืองประเทศราช ซึ่งมีรูปแบบเหมือนกันกับสมัยอยุธยาตอนปลาย แต่เนื่องจากงานวิจัยฉบับนี้มุ่งทำการศึกษาเกี่ยวกับการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวลาวเวียงและลาวพวนในเมืองฉะเชิงเทรา นครนายก ปราจีนบุรี และชลบุรีตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีซึ่งเมืองเหล่านี้จัดอยู่ในเขตหัวเมืองชั้นใน และทำการศึกษาเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันซึ่งเมืองเหล่านี้ถูกจัดอยู่ในภูมิภาคตะวันออกเฉียง ดังนั้นในงานวิจัยฉบับนี้จึงขอเรียกภูมิภาคนี้ว่า ภาคตะวันออกเฉียงเพื่อความสอดคล้องกับปัจจุบัน

สงครามระหว่างกรุงธนบุรีกับเวียงจันทน์

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงจัดอิทธิพลของพม่าและสถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีใน พ.ศ. ๒๓๑๐ พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะนำเวียงจันทน์ซึ่งในขณะนั้นตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่ามาเป็นเมืองขึ้นของไทย สาเหตุนั้นมาจากปัจจัยสำคัญหลายประการซึ่งเป็นแรงผลักดันให้กรุงธนบุรีต้องส่งกองทัพไปตีเวียงจันทน์ในที่สุด กล่าวคือ

ไทยต้องการใช้เวียงจันทน์เป็นแหล่งสนับสนุนปัจจัยทางยุทธศาสตร์ในการทำสงครามกับพม่า

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเล็งเห็นว่าเวียงจันทน์มีกำลังคน เสบียงอาหาร และช้างม้าสมบูรณ์ดี จึงทรงมีพระราชประสงค์ที่จะได้เวียงจันทน์ไว้เป็นแหล่งสนับสนุนปัจจัยทางยุทธศาสตร์สำหรับใช้ในการสงครามกับพม่า เพราะถึงแม้ว่าไทยจะสามารถขับไล่พม่าออกไปแล้วก็ตาม แต่พม่ายังคงพยายามส่งกองทัพเข้ามาตีกรุงธนบุรีและหัวเมืองชายพระราชอาณาเขตอยู่เสมอ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงมีพระราชประสงค์ที่จะกวาดล้างอิทธิพลของพม่าให้หมดไปโดยสิ้นเชิง อีกทั้งยังทรงมีนโยบายที่จะยกทัพไปตีกรุงอังวะราชธานีของพม่าเป็นการตอบแทนอีกด้วย (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๑๓๓, เลขที่ ๑ ก., หมวดจดหมายเหตุ ฅบ.)

ดังนั้นภายหลังจากที่ได้สถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีแล้ว พระองค์จึงทรงดำเนินการฟื้นฟูความสัมพันธ์กับเวียงจันทน์โดยเร่งด่วน กล่าวคือใน พ.ศ.๒๓๑๔ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้มีพระราชสาส์นไปขอให้เวียงจันทน์ช่วยเหลือกรุงธนบุรีในการทำสงครามกับพม่าข้อความในพระราชสาส์นมีดังนี้

...กรุงศรีอยุธยาได้ถูกภัยรุกรานจากพม่า ทำให้ทางพระราชไมตรี

ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงศรีสัตนาคนหุตขาดการติดต่อไปชั่ว

ระยะเวลาหนึ่ง ขณะนี้กรุงศรีอยุธยาได้ฟื้นตัวขับไล่พม่าซึ่งเป็นศัตรูสำคัญ

กรุงศรีอยุธยาคือหวังว่ากรุงศรีสัตนาคนหุตจะได้ช่วยอุ้มชูกรุงศรีอยุธยาด้วย...

(หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๑๓๓, เลขที่ ๑ ก., หมวดจดหมายเหตุ ฅบ.)

เจ้าศิริบุญสารเจ้าเมืองเวียงจันทน์เมื่อได้รับพระราชสาส์นจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้วก็ได้ทรงให้ความช่วยเหลือกรุงธนบุรีแต่โดยดี เป็นต้นว่า ทรงจัดส่งช้าง ม้าลงมาให้ความประสงค์ของกรุงธนบุรีเป็นครั้งคราวเรื่อยมา (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๑๓๓, เลขที่ ๑ ก., หมวดจดหมายเหตุ ฅบ.)

ไทยเกรงเวียงจันทน์จะไปเข้ากับพม่า

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีพระราชสาส์นชักชวนให้เวียงจันทน์ร่วมกันทำลายล้างอิทธิพลของพม่า แต่เจ้าศิริบุญสารกลับมีท่าทีนิ่งเฉยไม่กล้าปฏิเสธเจตนาของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเพราะเกรงว่าจะบาดหมางจิตใจกัน ขณะเดียวกันก็ไม่กล้าตกลงใจร่วมเป็นพันธมิตรกับกรุงธนบุรีอย่างเต็มที่เนื่องจากยังไม่มั่นใจในขีดความสามารถของกองทัพฝ่ายกรุงธนบุรีว่าจะสามารถทำสงครามเอาชนะพม่าได้ ดังนั้นเจ้าศิริบุญสารจึงดำเนินนโยบายเป็นมิตรกับทั้งสองอาณาจักร คือ ทั้งกรุงธนบุรีและพม่าโดยคำนึงถึงความปลอดภัยและผลประโยชน์ของเวียงจันทน์เป็นสำคัญ (พรรษา สีนสวัสดิ์, ๒๕๒๑, หน้า ๑๕)

ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงธนบุรีกับเวียงจันทน์เริ่มสั่นคลอนเมื่อกรุงธนบุรีจับได้ว่าเจ้าศิริบุญสารดำเนินนโยบายแบบตีสองหน้า กล่าวคือใน พ.ศ.๒๓๑๕ เจ้าศิริบุญสารได้ขอกองทัพพมามาดีหลวงพระบาง^๑ ซึ่งมีเรื่องบาดหมางกันอยู่ ทั้ง ๆ ที่เวียงจันทน์ยังคงแสดงท่าทีเป็นมิตรกับกรุงธนบุรี การกระทำของเวียงจันทน์ในครั้งนั้นแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเวียงจันทน์ยังคงมีความสัมพันธ์กับพม่ามาโดยตลอดและค่อนข้างเชื่อมั่นในแสนยานุภาพของพมามากกว่ากรุงธนบุรี ถึงแม้ว่ากรุงธนบุรีจะไม่พอใจต่อการกระทำของเจ้าศิริบุญสารดังกล่าวแต่ก็ไม่ได้แสดงปฏิกิริยาใด ๆ ออกมาในขณะนั้น จนกระทั่งใน พ.ศ.๒๓๑๖ กรุงธนบุรีจับคนส่งสาส์นของพม่าได้สาส์นฉบับนั้นเป็นสาส์นของโปสุพะลาแม่ทัพพม่าที่มีไปถึงเจ้าศิริบุญสารเพื่อนัดแนะให้เจ้าศิริบุญสารยกทัพลงมาตีกรุงธนบุรี โดยให้ตีลงไปทางเมืองนครราชสีมา ส่วนกองทัพพม่าจะตีกระหนาบลงมาทางหัวเมืองล้านนา (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๑๓๓, เลขที่ ๑ ข., หมวดจดหมายเหตุ ขบ.)

และทางด้านเจดีย์สามองค์ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเมื่อทรงทราบความก็พิโรธเวียงจันทน์เป็นอย่างมาก เพราะทรงเข้าพระทัยว่าเจ้าศิริบุญสารมีส่วนรู้เห็นในแผนการดังกล่าว จึงทรงโปรดฯให้มีศุภอักษรขึ้นไปต่อว่าเวียงจันทน์ ดังนี้

...ด้วยมีพระราชโองการมาพระบัณฑูลสุรสิงหนาท คำหัดเห็นเกล้าฯสั่งว่า
พม่ายกกองทัพมาทำร้ายเมืองตาก บ้านระแหง แขวงเมืองกำแพงเพชร
ฝ่ายเหนือทางหนึ่ง ทางลันเตทำดินแดง แขวงเมืองกาญจนบุรีสี่สวัด
ฝ่ายตะวันตกทางหนึ่ง... แต่กรุงศรีสัตนาคนหุตเป็นกัลยาณมิตร

^๑ หัวเมืองลาวในขณะนั้นได้แบ่งแยกออกเป็นสามแคว้นใหญ่ไม่ขึ้นแก่กัน ได้แก่หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ ขอบเขตของแคว้นทั้งสามมีดังนี้ คือ ดินแดนตั้งแต่ปากน้ำเหืองเหนือเมืองเชียงคานขึ้นไปทางเหนือเป็นอาณาเขตของหลวงพระบาง ดินแดนตั้งแต่ปากน้ำเหืองลงมาทางตอนใต้ถึงเมืองนครพนมเป็นอาณาเขตของเมืองเวียงจันทน์ ส่วนดินแดนทางตอนใต้ตั้งแต่เมืองนครพนมลงมาจรดแก่งลี่เป็นอาณาเขตของเมืองจำปาศักดิ์ (ประชุมพงศาวดารเล่ม ๔, ๒๕๐๖, หน้า ๓๓๖)

สนิทสนมหากับกรุงเทพฯมาก่อน แล้วละคลองราชประเพณีเสีย
เป็นใจด้วยพม่ากรุงอังวะนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ไม่เสียทางคลองประเพณีก่อน จึงให้ส่งลาวกรุงศรีสัตนาคนหุต
ซึ่งพม่าเอาไปผูกมัดจองจำขึ้นมาให้้อักรมหาเสนา และเสนาบดี
กรุงศรีสัตนาคนหุตทูลเกล้าฯถวายพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต
ให้เร่งเป็นใจด้วยกรุงอังวะ จงเกณฑ์กองทัพไปช่วยไปสุพะลา
โปมะยูห่วน ณ เมืองเชียงใหม่ ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
จะขึ้นไปตี ประการหนึ่งเร่งตัดท่าทางขนข้าว เสบียงอาหารอย่าให้
กองทัพไทยไปถึงกรุงศรีสัตนาคนหุต ประการหนึ่งจงโอบอ้อม
เอาไท ข้างขอบฉัตรเสมาไว้จะได้กันกรุงศรีสัตนาคนหุตเห็นจะ
รุ่งเรืองเป็นใหญ่ เพราะเป็นใจด้วยพม่าแท้...

(หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๑๓๓, เลขที่ ๑ ข., หมวดจดหมายเหตุ ฐบ.)

เจ้าศิริบุญสารทรงวิตกเรื่องที่กรุงธนบุรีหากระแวงเวียงจันทน์ จึงได้มีพระราช
สาส์นมาชี้แจงให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทราบฯ ทางพม่าได้มีสาส์นมานัดแนะเวียงจันทน์
ให้ยกทัพลงไปตีกรุงธนบุรีจริง แต่เวียงจันทน์ยังเห็นแก่ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงธนบุรีกับ
เวียงจันทน์ จึงไม่ได้ส่งกองทัพมาตีกรุงธนบุรีแต่อย่างใด และเพื่อกระชับความสัมพันธ์ระหว่าง
กรุงธนบุรีกับเวียงจันทน์ให้แน่นแฟ้นเหมือนก่อน เจ้าศิริบุญสารจึงทูลเกล้าฯถวายพระราชธิดา
พระนามว่า นางแก้วยอดฟ้ากัลยาณิศรีภักดิ์ (นางเขียวค่อม) แก่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่
สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียังทรงขัดเคืองและระแวงเวียงจันทน์อยู่จึงทรงปฏิเสธไม่ยอมรับ (หอสมุด
แห่งชาติ, จ.ศ.๑๑๓๓, เลขที่ ๑ ข., หมวดจดหมายเหตุ ฐบ.) หลังจากนั้นไม่นานกรุงธนบุรีก็มีสาส์น
ขึ้นไปบีบบังคับให้เวียงจันทน์แสดงตนเป็นฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดให้ชัดเจน และยังไปกว่านั้นในสาส์น
ดังกล่าวยังระบุด้วยว่าหากเวียงจันทน์เลือกที่จะเข้ากับฝ่ายกรุงธนบุรีก็ให้เตรียมการสนับสนุนกรุง
ธนบุรีซึ่งจะยกทัพขึ้นไปตีพม่าทางหัวเมืองล้านนาให้เต็มที่ (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๑๓๓, เลขที่
๑ ข., หมวดจดหมายเหตุ ฐบ.)

เมื่อได้รับสาส์นจากกรุงธนบุรี เจ้าศิริบุญสารก็ทรงตกอยู่ในภาวะที่วางตัวลำบาก
แต่เพื่อไม่ให้เกิดพิศอกกับกรุงธนบุรีจึงยอมให้การสนับสนุนอย่างเสียไม่ได้ ต่อมาเมื่อทางกรุง
ธนบุรีเร่งรัดให้ร่วมมือกันเพื่อทำสงครามกับพม่าบ่อยเข้า เจ้าศิริบุญสารก็มักอ้างว่าตนนั้นมีความ
จำเป็น ไม่สามารถตั้งตนเป็นศัตรูกับพม่าได้ เนื่องจากเกรงว่าราชบุตรและราชนัดดาของพระองค์
ซึ่งถูกพม่านำไปเป็นตัวประกันที่กรุงอังวะจะได้รับอันตราย นอกจากนั้นเจ้าศิริบุญสารยังทรงแสดง

ความวิตกกังวลว่าหากเกิดสงครามกับพม่าขึ้นเวียงจันทน์อาจไม่สามารถป้องกันตนเองได้ เพราะเวียงจันทน์นั้นขาดแคลนอาวุธปืนและทหารก็ไม่มี ความชำนาญในการใช้อาวุธปืนด้วย สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเห็นว่าเจ้าศิริบุญสารพยายามบ่ายเบี่ยงไม่ยอมร่วมเป็นพันธมิตรกับกรุงธนบุรีทำสงครามกับพม่าจึงทรงพิโรธเวียงจันทน์เป็นอย่างยิ่ง และตัดสินพระทัยที่จะไม่ขอความช่วยเหลือใด ๆ จากเวียงจันทน์อีกต่อไป ดังข้อความที่ปรากฏอยู่ในพระราชสาส์นซึ่งกรุงธนบุรีมิไปถึงเวียงจันทน์เพื่อปฏิเสธการขอรับความช่วยเหลือจากเวียงจันทน์ ดังนี้

...เมื่อพิจารณาข้อความในสุภอักษรหาucidุดหนุนมา
 โดยการสงครามไม่ ยกเนื้อความแต่พระเจ้าอังวะยกลงมา
 สู่พระบรมโฑธิสมภารจึงดไว้เนื้อความข้อนี้เป็นสัพเพศตดา
 ไม่มั่นไม่เที่ยง... หรือว่าพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตเจ้าแสนบดี
 กลัวจะเป็นภัยแก่ราชบุตร ราชันดดา...นั้น กรุงศรีอยุธยา
 ขอรับประกันด้วยวิทยาคม ถ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตไม่เชื่อจงยุ้ง
 ไปให้พระเจ้าอังวะเร่งยกลงมา ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาพินาศให้กลิ้ง
 ในสมุทรภูมิ...แลซึ่งกรุงศรีอยุธยาจะแต่งช้าง แลคนขึ้นไปขนข้าว
 ลงมานั้น การศึกขัดสนอยู่ก็แล้วไปเกิด...
 (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๑๓๓, เลขที่ ๑ ค., หมวดจดหมายเหตุ ฐบ.)

ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงธนบุรีกับเวียงจันทน์จึงสิ้นสุดลงนับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

กรณีกบฏพระวอพระตา

พระวอพระตา^๑ เป็นขุนนางแคว้นเวียงจันทน์ ต่อมาเกิดมีเหตุขัดแย้งกับเจ้าศิริบุญสารแต่จะด้วยสาเหตุใดนั้นยังไม่แน่ชัด พระวอพระตาจึงทำการรวบรวมสมัครพรรคพวกของตนแล้วอพยพจากเวียงจันทน์ไปอยู่เมืองหนองบัวลำภู แล้วอพยพต่อไปยังแคว้นจำปาศักดิ์เพื่อขอพึ่ง

^๑ เรื่องพระวอพระตาได้มีความคิดเห็นแตกแยกออกเป็นสองฝ่าย ดังนี้คือ

ฝ่ายแรก เชื่อว่าพระวอและพระตาเป็นบุคคลคนเดียวกัน โดยชื่อพระวอนั้นมาจากตำแหน่ง พระวรราชภักดี ส่วนชื่อพระตา มาจากตำแหน่ง พระวรปิตา ซึ่งหมายถึงพ่อเลี้ยง หรือ พ่อตาของพระเจ้าแผ่นดิน เนื่องจากเดิมนั้นพระวอพระตาเป็นนายกองอยู่บ้านหินโงม (อยู่ในเขตเมืองหนองบัวลำภู ปัจจุบันอยู่ในเขตท้องที่อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู) และได้เคยอุปการะเจ้าศิริบุญสารจนได้เป็นกษัตริย์ อีกทั้งยังมีศักดิ์เป็นพ่อตาของเจ้าศิริบุญสารด้วย

ฝ่ายสอง เชื่อว่าพระวอและพระตาไม่ใช่บุคคลคนเดียวกัน แต่ทั้งคู่เป็นขุนนางแคว้นเวียงจันทน์ด้วยกัน ต่อมาพระตาได้สิ้นชีวิตลงในคราวสู้รบกับกองทัพเมืองเวียงจันทน์ที่หนองบัวลำภู

พระบรมโพธิสมภารเจ้าไชยภูมิเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ (เสลา วีระวงส์, ๒๕๓๕, หน้า ๑๔๒) ต่อมา พระวอพระตาเกิดมีเหตุผิดใจกับเจ้าไชยภูมิจึงพาครอบครัวรวมทั้งบ่าวไพร่อพยพมาอยู่ที่ดอนมดแดงซึ่งยังเป็นเขตแคว้นจำปาศักดิ์ แล้วแต่งคนถือสาส์นและเครื่องราชบรรณาการลงไปเมืองนครราชสีมาเพื่อให้เจ้าเมืองนครราชสีมาพาเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมาต่อไป

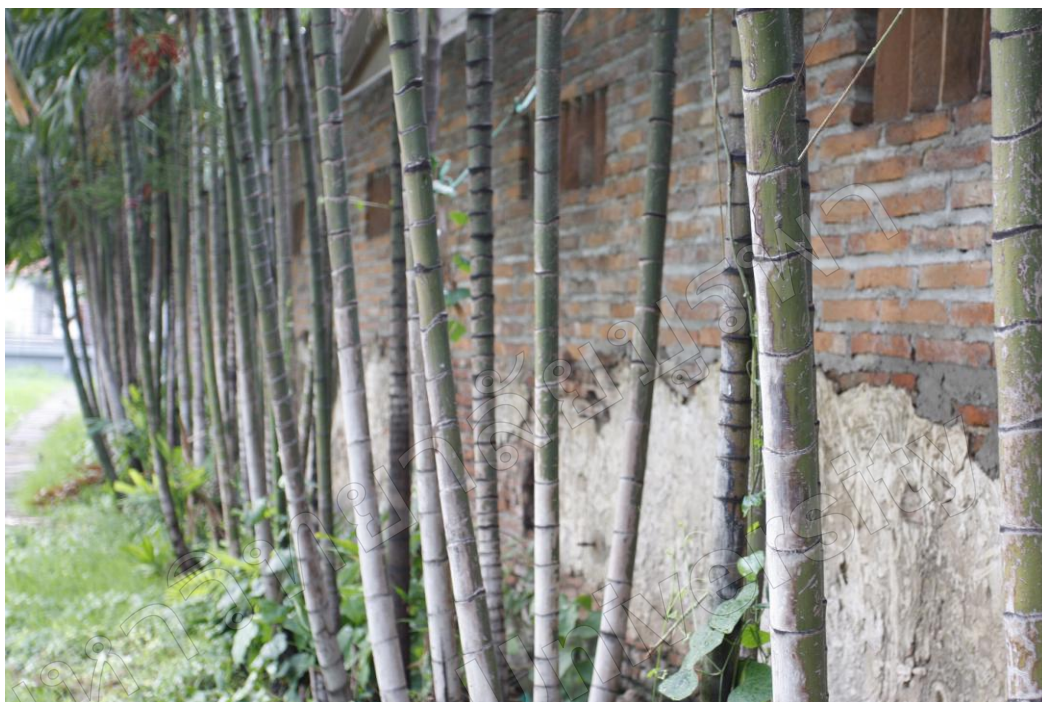
เจ้าศิริบุญสารเมื่อทรงทราบว่าพระวอพระตาขัดแย้งกับเจ้าไชยภูมิ เห็นเป็นโอกาสเหมาะจึงทรงโปรดให้พระยาสุโขทัยยกทัพลงมาตีพระวอพระตาที่ดอนมดแดง(ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดอุบลราชธานี) ในพ.ศ. ๒๓๒๑ และจับพระวอพระตาประหารชีวิต เจ้ากำบุตรพระวอพระตาซึ่งหนีรอดมาได้ได้ส่งหนังสือแจ้งเหตุการณ์ทั้งหมดให้เจ้าเมืองนครราชสีมาทราบ พร้อมกันนั้นก็ได้ออกให้กรุงธนบุรีส่งกองทัพมาช่วย สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเมื่อทรงทราบเหตุการณ์ทั้งหมดก็ทรงพิโรธว่าเจ้าศิริบุญสารทำการดูหมิ่นส่งคนมาทำร้ายข้าขอบขัณฑสีมาของพระองค์ จากเหตุการณ์ในครั้งนี้ต่อมาได้กลายมาเป็นชนวนสงครามระหว่างกรุงธนบุรีกับเวียงจันทน์ในที่สุด

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์คุมกำลังไปตีเวียงจันทน์ในปลาย พ.ศ. ๒๓๒๑ โดยมีทัพหลวงพระบางคอยสมทบให้ความช่วยเหลืออยู่ เจ้านันทเสนโอรสองค์ใหญ่ของเจ้าศิริบุญสารพยายามป้องกันเวียงจันทน์อย่างเต็มความสามารถ แต่ก็ไม่สามารถต้านทานกองทัพจากกรุงธนบุรีได้ เจ้าศิริบุญสารทรงตระหนักดีว่าเวียงจันทน์จะต้องพ่ายแพ้แก่กรุงธนบุรีอย่างแน่นอนจึงได้พาพระโอรส คือ เจ้าพรหมวงศ์ พระศรีอัครราช และข้าราชการบริพารจำนวนหนึ่งเสด็จหนีไปอยู่เมืองคำเกิด (เสลา วีระวงส์, ๒๕๓๕, หน้า ๑๕๐)

กองทัพกรุงธนบุรีสามารถยึดเวียงจันทน์ได้สำเร็จในวันจันทร์ เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๒๒ (เสลา วีระวงส์, ๒๕๓๕, หน้า ๑๕๑) สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้สั่งให้ทำลายเสบียงอาหารรวมทั้งเรือสวนไร่นาภายในแคว้นเวียงจันทน์ให้หมดเพื่อป้องกันไม่ให้เจ้าศิริบุญสารหวนกลับมายึดเวียงจันทน์เป็นที่มั่นได้อีกต่อไป หลังจากนั้นกองทัพกรุงธนบุรีได้เก็บกวาดทรัพย์สินมีค่าและกวาดต้อนครัวลงมายังกรุงธนบุรี พร้อมกันนั้นก็ได้นำพระโอรสของเจ้าศิริบุญสาร ได้แก่ เจ้านันทเสน เจ้าอินทวงศ์ และเจ้าอนุวงศ์ลงมาไว้เป็นตัวประกันที่กรุงธนบุรี

^๑ พระยาสุโขทัย เป็นชื่อตำแหน่ง หมายถึงตำแหน่งแม่ทัพใหญ่

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายของเวียงจันทน์เหล่านี้พำนักอยู่ที่
บางยี่ขัน^๑ พร้อมทั้งอัญเชิญพระบางและพระแก้วมรกตจากเวียงจันทน์มายังกรุงธนบุรีด้วย

ภาพที่ ๑ แนวกำแพงโบราณทางด้านทิศเหนือของสวนหลวงพระราม ๘ บริเวณเชิงสะพาน
พระราม ๘ ฝั่งธนบุรี สันนิษฐานว่าเป็นแนวกำแพงวังบางยี่ขัน ที่ประทับของ
เจ้าอนุวงศ์เมื่อคราวเสด็จมาเป็นตัวประกันในสมัยกรุงธนบุรี

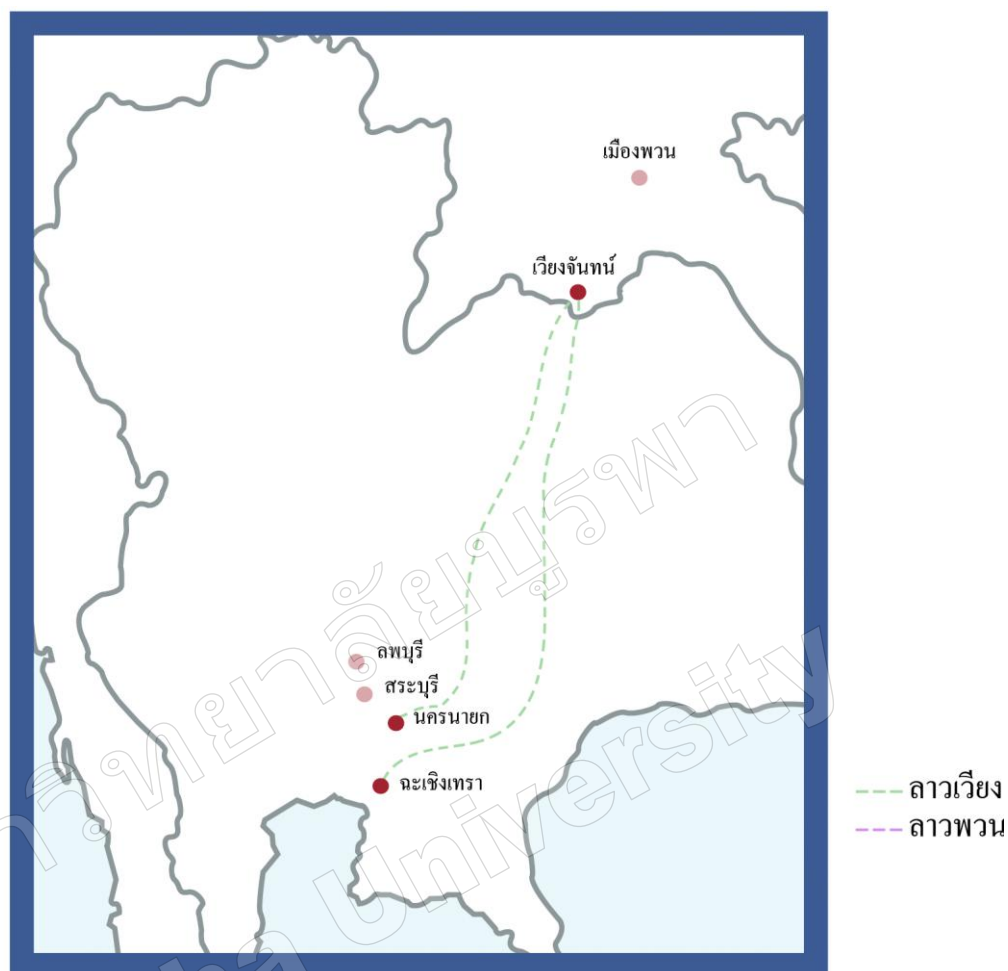
การตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสมัยกรุงธนบุรี

เมื่อเสร็จสิ้นการศึกษาที่เวียงจันทน์กองทัพกรุงธนบุรีได้กวาดต้อนลาวเวียงจำนวนมากเข้า
มาในไทย แล้วส่งชาวลาวเหล่านั้นไปตั้งถิ่นฐานรวมกันไว้ที่เมืองสระบุรี ลพบุรี นครนายก และ
ฉะเชิงเทรา สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีทรงบันทึกรายการส่งลาวเวียงเข้าไป
ตั้งถิ่นฐานตามเมืองต่าง ๆ ความว่า

^๑ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวังบางยี่ขัน ซึ่งใช้เป็นที่พำนักของเจ้านายลาวต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์

... พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อยังดำรงพระยศ
 เป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก เสด็จเป็นจอมพล
 ขึ้นไปครั้งนั้นได้เมืองเวียงจันทน์และหัวเมืองขึ้น
 มาเป็นของไทย พระเจ้าเวียงจันทน์บุญสารหนีไปได้แต่ตัว
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเชิญพระแก้วมรกต
 พระบาง และกวาดต้อนผู้คนชาวเมืองเวียงจันทน์มาเป็นอันมาก
 ให้พวกชาวเวียงจันทน์มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ตามหัวเมืองชั้นใน
 ที่ถูกพม่ากวาดต้อนเอาราชบุตรไปเสียจนร้างอยู่คือ เมืองลพบุรี
 เมืองสระบุรี เมืองนครนายก และเมืองฉะเชิงเทรา เป็นต้น...
 (สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ,
 ๒๕๐๕, หน้า ๒๔๕)

หลังจากที่กองทัพกรุงธนบุรีสามารถยึดเวียงจันทน์เป็นเมืองขึ้นได้สำเร็จใน พ.ศ.
 ๒๓๒๒ แล้ว สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์ได้นำทัพยกต่อขึ้นไปจนถึง
 เมืองพวนและสามารถยึดเมืองพวนมาเป็นเมืองขึ้นของกรุงธนบุรีได้ในปีเดียวกันนั่นเอง (คำหมั่น
 วงศ์รัตน์, ๒๕๕๕, หน้า ๗) แต่เนื่องจากเกือบตลอดทั้งสมัยของกรุงธนบุรีไทยต้องเผชิญกับ
 ภาวะการศึกสงครามแทบมิได้ขาดประกอบกับเมืองพวนมีระยะทางที่ห่างไกลจากกรุงธนบุรีมาก
 การเดินทางก็ยากลำบากเนื่องจากเป็นเส้นทางที่เต็มไปด้วยเทือกเขาใหญ่น้อยสลับซับซ้อน ดังนั้น
 จึงยังไม่ปรากฏว่ามีการกวาดต้อนลาวพวนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในไทยแต่อย่างใด

ภาพที่ ๒ แผนที่แสดงการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
สมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๓๒๒

การตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงและลาวพวนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๐๓)

สมัยรัตนโกสินทร์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ปรากฏว่ามี การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงและลาวพวนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยเป็นจำนวนมาก ซึ่งการ เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือครั้งนี้มีสาเหตุมาจากการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงส่งกองทัพไปปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ที่เวียงจันทน์ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงใช้นโยบายเกลี้ยกล่อมลาวพวนให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียง ของไทยเพิ่มขึ้น ส่งผลให้หลายพื้นที่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปัจจุบันมีชาวลาวพวนอาศัยอยู่เป็นจำนวน มาก

การตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงและลาวพวนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ในสมัยนี้ไม่ปรากฏการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงและลาวพวนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีเพียงความพยายามของเจ้านันทเสน^๑ เจ้าเมืองเวียงจันทน์ที่ต้องการจะได้ลาวเวียงซึ่งถูกกวาดต้อนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองต่าง ๆ ของไทย รวมทั้งนครนายก และฉะเชิงเทรา เมื่อสมัยกรุงธนบุรีจำนวนหลายหมื่นคนกลับไปไว้ที่เวียงจันทน์ตามเดิม

เจ้านันทเสนทำศึกกับไทยโดยการส่งขุนนางไปเกลี้ยกล่อมหัวเมืองลาวที่อยู่ติดกับชายแดนญวน อาทิ เมืองละคร (นครพนม) เมืองคำเกิด และเมืองพวน ซึ่งเมืองเหล่านี้มีลักษณะเป็นเมืองสองฝ่ายฟ้าคือ ขอมรับอำนาจของญวนและไทยในเวลาเดียวกัน ให้หันมาสวามิภักดิ์ต่อไทย แต่เพียงฝ่ายเดียว เจ้านันทเสนได้แต่งคนนำเครื่องราชบรรณาการของหัวเมืองเหล่านี้ลงมาถวาย พร้อมทั้งมีสุกอักษรลงมาถึงกรุงเทพฯ ความว่า

...ข้าพเจ้าได้แต่งแสนท้าวพระยาลาวมีชื่อถือหนังสือลงไปเกลี้ยกล่อม
หัวบ้านหัวเมืองฝ่ายใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวงพร้อมกันกับเจ้าอุปราชฝ่ายหน้า
ได้ลงไปด้วยกัน และผู้มีชื่อถือหนังสือลงไปครั้งนั้นก็กลับขึ้นมาแล้ว
ได้ข้อราชการเนื้อความขึ้นมาทุกประการว่าทางเมืองพวนว่าจะแต่ง
เครื่องราชบรรณาการให้เพียงจ้าว เพี้ยดาบชายคุมมา จะให้ถึงในเดือนเก้า
ว่าดังนี้ ข้าพทางเมืองคำเกิดก็แต่งดอกไม้คันทวนและบรรณาการนอระมาด
งาช้างให้หมื่นลูกท้าว...นำขึ้นมารบแล้วในเดือน ๙ ทางเมืองลครพระบรม
และพระปฐมจะมาทางน้ำ และพระยาจันทศรีสรราช ท้าวพระยาหัวเมือง
ทั้งปวงจะมาทางบก จะขึ้นมาร่วมกัน ณ จันทบุรีในเดือน ๑๑ ครั้นถึง
เดือน ๑๒ ข้าพเจ้าจะจัดแจงเก็บเอาเครื่องบรรณาการหัวเมืองเหล่านี้ลงไป
ทูลเกล้าถวายสนองพระคุณแทบพระบาทพระเจ้าปราชญ์ทองพระองค์ผู้ทรง
พระธรรมคุณอันประเสริฐ จะขอรับเอาพระญาติวงศ์และครอบครัวข้าไพร่
คินมาไต่สถานบ้านเมืองอย่างเท่าไรได้อยู่เย็นเป็นสุขดังแต่ก่อน...

(หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๑๔๔, เลขที่ ๗/ก, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๑)

^๑ เจ้านันทเสนเป็นโอรสองค์โตของเจ้าศิริบุญสารที่ไทยนำมาไว้เป็นตัวประกันตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ต่อมาใน พ.ศ.๒๓๒๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองปกครองเวียงจันทน์ ด้วยเหตุผลว่าเจ้านันทเสนนั้นมีความคุ้นเคยกับทางราชสำนักที่กรุงเทพฯ พอที่จะไว้ใจได้มากกว่าผู้อื่น ประกอบกับทรงเป็นเชื้อสายของราชวงศ์ผู้ครองเวียงจันทน์ ฉะนั้นการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองจึงเป็นการถูกต้องตามกฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติ

ยิ่งไปกว่านั้นใน พ.ศ.๒๓๓๕ เจ้านันทเสนยังได้ทำการกวาดต้อนลาวพวนและลาวทรงดำลงมาถวายที่กรุงเทพฯจำนวนรวมกันประมาณ ๔,๐๐๐ เศษ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, ๒๕๐๓, หน้า ๒๑๕) ด้วยทรงตระหนักดีว่ากำลังคนเป็นสิ่งมีค่าอย่างยิ่งต่อไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากเมื่อคราวเสียกรุงใน พ.ศ.๒๓๑๐ ผู้คนล้มตายจากการศึกสงคราม บ้างก็ถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลย เป็นเหตุให้ไทยต้องสูญเสียประชากรไปเป็นจำนวนมิใช่น้อย ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีไทยก็ยังคงติดพันอยู่กับการทำศึกสงครามเกือบตลอดทั้งสมัย ทำให้ต้องสูญเสียกำลังคนไปเป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้เมื่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์กำลังคนจึงเป็นสิ่งจำเป็นเพราะเป็นปัจจัยสำคัญในการขยายอิทธิพลเพื่อความเป็นมหาอำนาจต่อไปในวันข้างหน้า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ลาวพวนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาเหล่านี้ตั้งหลักแหล่งอยู่ที่กรุงเทพฯ (ประชุมพงศาวดารเล่ม ๔, ๒๕๐๖, หน้า ๓๔๓-๓๔๔) บริเวณที่เป็นที่ตั้งของโรงพยาบาลนครเฉลิมกรุงในปัจจุบัน เรียกถนนบริเวณนั้นว่า ถนนบ้านลาว มีศาลาโรงธรรมเรียกว่า ศาลาบ้านลาว (ส.พลายน้อย, ๒๕๑๘, หน้า ๓๔๕)

การตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงและลาวพวนในภาคตะวันออกเฉียงใต้สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ยังคงไม่ปรากฏการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงและลาวพวนในภาคตะวันออกเฉียงใต้เพิ่มเติมไปจากเมื่อครั้งสมัยกรุงธนบุรี แต่ทว่าในสมัยนี้มีลาวนครพนมกลุ่มหนึ่งอพยพมาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ทั้งนี้เนื่องจากเหตุการณ์ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในเมืองนครพนม^๑ กล่าวคือ เมื่อพระบรมราชา (อุ่นเมือง) เจ้าเมืองนครพนมถึงแก่กรรม เจ้าอนุวงศ์เจ้าเมืองเวียงจันทน์^๒ ซึ่งมีอิทธิพลมากในแถบหัวเมืองกลุ่มแม่น้ำโขง จนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยจากสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอให้ราชวงศ์ (มัง) เป็นเจ้าเมืองนครพนมแทนที่จะขอให้อุปฮาด (ศรีวิชัย) บุตรเจ้าเมืองคนเก่าขึ้นเป็นเจ้าเมือง เหตุการณ์นี้สร้างความไม่พอใจให้แก่อุปฮาด (ศรีวิชัย) เป็นอย่างยิ่ง จนนำไปสู่ความบาดหมางระหว่างอุปฮาด (ศรีวิชัย) กับเจ้าเมืองนครพนม (กรมศิลปากร, ๒๕๔๒, หน้า ๕๔-๕๗)

^๑ เมืองนครพนม เป็นหัวเมืองสำคัญของหัวเมืองลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขง

^๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนาเจ้าอนุวงศ์เป็นเจ้าเมืองเวียงจันทน์ใน พ.ศ.๒๓๔๗ ต่อจากเจ้าอินทวงศ์ซึ่งปกครองเวียงจันทน์ระหว่าง พ.ศ.๒๓๓๗-๒๓๔๗

จน พ.ศ. ๒๓๕๒ ซึ่งเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยขึ้นครองราชย์
อุปฮาด (ศรีวิชัย) ได้นำพรรคพวก บุตรหลาน ท้าวเพี้ย และครัวลาวเมืองนครพนมรวมประมาณ
๒,๐๐๐ เศษ อพยพลงเรือมา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่
คลองมหาวงศ์ เมืองสมุทรปราการ ทำบัญชีชาวนครจำได้ ๘๖๐ คน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ตั้งท้าวอินพิศาลบุตรชายคนโตของอุปฮาดเป็นปลัดเมืองสมุทรปราการเพื่อจะได้ดูแลไม่ให้
คนลาวถูกกรมการไทยข่มเหง ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ความว่า

...ฝ่ายที่เมืองนครพนมเมื่อ ณ เดือนอ้าย พระบรมราชาเจ้าเมือง
อุปฮาดชื่อท้าวไชยวิาทกันขึ้นด้วย บ่าวไพร่อุปฮาดก็ไม่ยอม
เป็นผู้น้อย จึงพาสมัครพรรคพวก บุตรหลาน ท้าวเพี้ย อพยพ
มาสวนมิกัดประมาณสองพันเศษมาถึงกรุงเมื่อ ณ เดือนยี่
โปรดฯ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่คลองมหาวงศ์ เมืองสมุทรปราการ
ครั้นทำบัญชีตรวจดูได้ชาวนครจำแปดร้อยหกสิบคน จึงทรง
พระกรุณาโปรดฯ ให้ตั้งท้าวอินพิศาลบุตรผู้ใหญ่ของอุปฮาด
เป็นพระยาปลัดเมืองสมุทรปราการ จะได้ดูแลไม่ให้กรมการ
ข่มเหงลาว...

(เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, ๒๕๐๔, หน้า ๑๕)

ภาพที่ ๑ สตรีลาวนครพนมเมื่อปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(ภาพจาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

พระองค์ทรงโปรดฯตั้งให้ชาวลาวกลุ่มนี้เป็นลาวอาสาปากน้ำขึ้นกับกรมท่า ต่อมาในปี พ.ศ.๒๓๙๑ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พวกลาวอาสาปากน้ำอ้างว่าอยู่ที่เดิม ไม่สบายจึงขอไปอยู่ที่เมืองพระรถ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ตัดเอา แขวงเมืองชลบุรีและเมืองตะเซิงเทรมาตั้งเป็นเมืองใหม่ขึ้นมีชื่อว่า เมืองพนัสนิคม มีเจ้าเมืองเป็น ชาวลาวชื่อ พระอินทรอาษา

...หัวเมืองกรมทำนั่น พวกลาวอาสาปากน้ำตั้งขึ้นเมื่อครั้งใน
แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ภายหลังเมื่อ

ปีชวดสัมฤทธิ์ศกพวกลาวไม่สบายขอไปตั้งอยู่ที่เมืองพระรถ
จึงโปรดให้ตัดแขวงเมืองชลบุรี เมืองละโว้เมืองราชมาตั้งเป็น
เมืองขึ้นชื่อเมืองพนัสนิคม เจ้าเมืองชื่อ พระอินทรอาษา...
(เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, ๒๕๐๔, หน้า ๑๘๐)

การตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงและลาวพวนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ปรากฏว่ามีทั้งลาวเวียงและลาวพวนจำนวนมากถูกส่งให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลายครั้งหลายคราด้วยกันจนทำให้ชุมชนลาวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีขนาดใหญ่ขึ้น การส่งลาวเวียงและลาวพวนจำนวนมากเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในรัชสมัยนี้มีสาเหตุมาจากประเด็นความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างกรุงเทพฯ กับเวียงจันทน์เป็นสำคัญ

สาเหตุของการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงและลาวพวนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

กบฏเจ้าอนุวงศ์

เจ้าอนุวงศ์เป็นโอรสของเจ้าศิริบุญสารอีกพระองค์หนึ่งซึ่งรับรู้ถึงสภาพอันขมขื่นของเวียงจันทน์มาโดยตลอดตั้งแต่เมื่อครั้งถูกนำมาเป็นตัวประกันในสมัยกรุงธนบุรี ดังนั้นเมื่อได้ขึ้นปกครองเวียงจันทน์ใน พ.ศ. ๒๓๔๗ จึงมีแนวคิดที่จะปลดปล่อยเวียงจันทน์ให้เป็นอิสระจากไทย อันที่จริงความพยายามที่จะเป็นเอกราชของเวียงจันทน์นั้นมีมาตั้งแต่สมัยเจ้าหน่อกษัตริย์เป็นเจ้าเมืองปกครองเวียงจันทน์ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๓๗) แล้ว กล่าวคือ ภายหลังจากที่เจ้าหน่อกษัตริย์ส่งคนออกไปเกลี้ยกล่อมเมืองพวนและเมืองอื่น ๆ ที่อยู่ติดตามชายแดนญวนให้หันมาสวามิภักดิ์ต่อไทยใน พ.ศ. ๒๓๒๕ และพร้อมกันนั้นก็ได้มีศุภอักษรลงมาทูลขอพระราชทานครัวลาวเวียงจันทน์ที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในราชอาณาจักรไทย ซึ่งทางการไทยได้ส่งไปตั้งถิ่นฐานอยู่ตามเมืองต่าง ๆ รวมทั้งเมืองนครนายก และละโว้เมืองราช ตั้งแต่เมื่อครั้งสมัยกรุงธนบุรีกลับคืนไปเวียงจันทน์ (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ. ๑๔๔๔, เลขที่ ๗/ก, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๑.) แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไม่ทรงพระราชทานให้ ทำให้เจ้าหน่อกษัตริย์รู้สึกผิดหวังเป็นอย่างยิ่ง เป็นเหตุให้ความจงรักภักดีที่เคยมีต่อไทยเริ่มลดน้อยลง และในเวลาต่อมาเจ้าหน่อกษัตริย์จึงได้เตรียมการทำการประกาศเอกราชโดยมีพระบรมราชา (พรหมา) เจ้าเมืองนครพนมให้การสนับสนุน แต่แผนการประกาศเอกราชของเจ้าหน่อกษัตริย์เริ่มดำเนินการไปได้ไม่นาน ใน พ.ศ. ๒๓๓๗ เจ้าอนุวงศ์เจ้าเมืองหลวงพระบางก็ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงทราบ

เสียก่อน เป็นเหตุให้แผนการประกาศเอกราชดังกล่าวต้องประสบความล้มเหลว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีพระบรมราชโองการให้นำตัวเจ้านันทเสนและพระบรมราชา (พหมา) ลงมาทำการไต่สวนที่กรุงเทพฯ ผลการไต่สวนปรากฏว่าเจ้านันทเสนและพระบรมราชา (พหมา) ไม่สามารถแก้ข้อกล่าวหาได้สำเร็จจึงถูกคุมขังไว้ที่กรุงเทพฯ เป็นเวลานานถึง ๒ ปี จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ (สิลา วีระวงส์, ๒๕๓๕, หน้า ๑๖๕) เหตุการณ์ในคราวนี้นับเป็นบทเรียนของเจ้าอนุวงศ์ได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้เจ้าอนุวงศ์จึงต้องดำเนินแผนการกอบกู้เอกราชครั้งนี้ด้วยความระมัดระวังและสุขุมรอบคอบยิ่งขึ้น พร้อมทั้งหาพันธมิตรที่มีความแข็งแกร่งพอกับไทยมาให้การสนับสนุนแผนการในครั้งนี้ นั่นก็คือ ญวน จากสำเนาสุภอักษรของเจ้าอนุวงศ์ที่มีไปถึงกลุ่มหัวเมืองล้านนามีบางข้อความระบุว่าญวนมีส่วนรู้เห็นในแผนการประกาศอิสรภาพของเวียงจันทน์มาตั้งแต่ต้น ดังปรากฏข้อความว่า

... ให้พญาแพร่ น่าน ยกกองทัพลงมาตีทางเมืองพิไชย ให้เมือง
ละคอน (ลำปาง) เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูนยกกองทัพตีลงมา
ทางเมืองตาก บ้านระแหง บันจบกับเมืองแพร่ เมืองน่าน ณ
เมืองไชนาค อ้ายเวียงจันทน์ให้อ้ายราชวงศ์บุตรดีลงมาทางเมือง
สระบุรีย แลถ้าพญาละคอน พญาลำพูน พญาเชียงใหม่ พญาแพร่
พญาน่าน ไม่เป็นใจด้วย ก็อย่าเอาธุระทั้งสองฝ่าย ให้ทำมาหากิน
ทำบุญให้ทาน รักษาไพร่บ้านพลเมืองให้เป็นสุข แต่เรากับ
เมืองญวนเท่านั้นก็จะสำเร็จแต่โดยง่าย ...
(หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๑๘๕, เลขที่ ๔, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๓)

สาเหตุการก่อกบฏของเจ้าอนุวงศ์

เจ้าอนุวงศ์ได้เตรียมวางแผนการกอบกู้เอกราชอย่างเจียบ ๆ มานาน รอจนกระทั่งสถานการณ์เอื้ออำนวยจึงได้ก่อการกบฏต่อกรุงเทพฯ กล่าวคือ

๑. เวียงจันทน์มีกำลังแข็งแกร่งขึ้นจากการรวมแคว้นจำปาศักดิ์เข้ากับเวียงจันทน์ ทั้งนี้เนื่องจากใน พ.ศ. ๒๓๖๒ สาเกียดโจ้ว^๑ ตั้งตนเป็นผู้วิเศษนำกำลังไพร่พลซึ่งส่วนใหญ่เป็นพวกข่า เมืองคำทองใหญ่ เมืองสาละวัน และเมืองอัตปือประมาณ ๘,๐๐๐ คน (พระราชพงศาวดารกรุง

^๑ สาเกียดโจ้ว มีมารดาเป็นชาวเวียงจันทน์ซึ่งหนีการกวาดต้อนมาอยู่จำปาศักดิ์ สาเกียดโจ้วบวชเป็นพระและเป็นที่เคารพนับถือของพวกข่า ในขั้นต้นประพฤติดนสมควรแก่การเลื่อมใสศรัทธา แต่ภายหลังสำคัญคิดหลอกลวงชาวบ้านว่าตนเป็นท้าวสูง (ท้าวเจือง) กลับชาติมาเกิดเป็นธรรมมิกราชเพื่อปราบยุกเข็ญ

รัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม ๑, ๒๕๐๕, หน้า ๖๐๐) บุคเข้าตีแคว้นจำปาศักดิ์จนกระทั่งสามารถยึดแคว้นจำปาศักดิ์เอาไว้ได้ เมื่อทางกรุงเทพฯทราบเรื่อง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เจ้าเมืองนครราชสีมา^๑ และเจ้าอนุวงศ์ยกทัพไปปราบพวกข้าที่ตั้งตนเป็นกบฏ กองทัพเวียงจันทน์สามารถทำการปราบกบฏได้สำเร็จ เจ้าราชบุตร (ไย) โอรสของเจ้าอนุวงศ์ได้จับตัวสาเกียดโง้งส่งลงมากรุงเทพฯ เจ้าอนุวงศ์เห็นเป็นโอกาสเหมาะจึงทูลขอให้เจ้าราชบุตร (ไย) เป็นเจ้าเมืองจำปาศักดิ์แทนเจ้าเมืององค์เดิมที่อ่อนแอ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ทรงพระกรุณาตามที่เจ้าอนุวงศ์ทูลขอ ส่งผลให้เวียงจันทน์มีอำนาจเพิ่มมากขึ้น สามารถบังคับบัญชาบ้านเมืองทางชายพระราชอาณาเขตตั้งแต่ด่านเหนือลงมาตลอดด่านตะวันออกจนจรดเขตแดนเขมรและญวน

๒. การสักระบบริเวณหัวเมืองลาวใน พ.ศ. ๒๓๖๗

หลังการกบฏของสาเกียดโง้งพระยาพรหมภักดี (ทองอิน) เจ้าเมืองนครราชสีมาได้กราบบังคมทูลแนะนำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยส่งเจ้าหน้าที่ขึ้นไปสำรวจจำนวนพลเมืองในเขตหัวเมืองลาวที่ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ได้แก่ เมืองกาฬสินธุ์ เมืองบึงมุก (มุกดาหาร) เมืองเขมราฐ เมืองอุบลราชธานี เพื่อป้องกันไม่ให้เวียงจันทน์มากวาดต้อนเอาไป ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเชื่อคำกราบบังคมทูลของพระยาพรหมภักดีเพราะทรงไม่วางพระทัยในแคว้นเวียงจันทน์อยู่เช่นกัน ดังนั้นจึงทรงโปรดให้เจ้าหน้าที่ขึ้นไปเตรียมการสักระบในบริเวณหัวเมืองลาวดังกล่าว (พรรษา สิ้นสวัสดิ์, ๒๕๒๑, หน้า ๘๓)

จนกระทั่งต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๓๖๗ เจ้าหน้าที่จากราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ขึ้นมาทำการสักระบในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก^๒ โดยตั้งกองสักระบอยู่ที่เมืองกาฬสินธุ์ เมืองร้อยเอ็ด เมืองยโสธร และเมืองสุวรรณภูมิ (दारรัตน์ เมตตาริกานนท์, พ.ย. ๒๕๓๗-เม.ย. ๒๕๓๘, หน้า ๓๕)

การขึ้นไปสักระบของกรุงเทพฯในหัวเมืองลาวครั้งนั้นอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่เร่งให้เจ้าอนุวงศ์ก่อการกบฏ เนื่องจากบรรดาเจ้าเมืองในเขตหัวเมืองลาวที่จะต้องทำการสักระบเกรงว่าตนจะสูญเสียผลประโยชน์ที่เคยได้รับไปจากการสักระบในคราวนั้นด้วย ประกอบกับไม่พอใจที่ราษฎรของตนต้องพบความยากลำบากในการเดินทางเพื่อรอการสักระบ เกิดความอดอยาก เจ็บป่วย และ

^๑ เมืองนครราชสีมาเป็นเมืองหน้าด่านในการป้องกันศัตรูด้านตะวันออก นอกจากนั้นยังทำหน้าที่ควบคุมดูแลหัวเมืองลาวที่ตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงเทพฯอีกทางหนึ่งด้วย

^๒ หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก หมายถึง กลุ่มเมืองอุบลราชธานี เมืองเชียงแตง เมืองจำปาศักดิ์ เมืองยโสธร เมืองเขมราฐ เมืองสาละวัน เมืองคำทองใหญ่ เมืองคำทองน้อย เมืองโขงเจียม และเมืองอัตปือ เป็นต้น

กลัวที่จะต้องทำส่วยส่งทางการ เจ้าเมืองเหล่านั้นจึงหันไปพึ่งเจ้าอนุวงศ์ เป็นเหตุให้เจ้าอนุวงศ์มีกำลังคนที่จะร่วมก่อการกบฏเพิ่มมากขึ้น

๓. การไทยกตจีไพร่พลลาว

เจ้าอนุวงศ์ได้เดินทางมาร่วมงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยใน พ.ศ. ๒๓๖๓ (พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม ๒, ๒๕๐๕, หน้า ๒๖) ครั้นเสร็จสิ้นภาระกิจก่อนที่จะเดินทางกลับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชโองการให้เจ้าอนุวงศ์นำไพร่พลเมืองเวียงจันทน์ที่ติดตามมาด้วยไปตัดต้นไม้ที่เมืองสุพรรณบุรีล่องลงไปไว้ที่เมืองสมุทรปราการเพื่อใช้เสริมสร้างที่มั่นป้องกันข้าศึกที่จะยกเข้าตีกรุงเทพฯ ทางทะเล ดังข้อความที่ปรากฏในพระราชพงสาวดารรัชกาลที่ ๓ ความว่า

... ครั้งนั้น เจ้าอนุเจ้าเมืองเวียงจันทน์ ลงมาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ช่วยในการพระบรมศพ ผู้คนลงมามาก จึงทรงพระราชดำริแล้วให้ขอแรงไพร่พลที่มาด้วยให้ไปตัดต้นไม้ที่เมืองสุพรรณลากขึ้นลงมาตกท่า ไม่กำหนดว่าเท่าไร จะไปใช้ที่เมืองสมุทรปราการ อนุก็ให้ราชวงศ์คุมคนไปทำการ ...
(เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, ๒๕๐๔, หน้า ๒๖)

และยิ่งไปกว่านั้นทางการไทยยังเกณฑ์ไพร่พลลาวตัดไม้ไผ่ ๕,๐๐๐ ลำ เพื่อเอาไปปิดขวางปากน้ำป้องกันการโจมตีของอังกฤษ (สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์, ๒๕๔๓, หน้า ๑๑๒)

การที่ทางการไทยเกณฑ์ไพร่พลลาวไปตัดต้นไม้ครั้งนั้นสร้างความแค้นเคืองแก่เจ้าอนุวงศ์เป็นอย่างมาก เพราะนอกจากจะเป็นการทรมานไพร่พลของพระองค์แล้ว เจ้าอนุวงศ์ยังทรงเข้าพระทัยว่าทางการไทยมีเจตนาแสดงอำนาจกตจีและหักหน้าพระองค์ว่าไม่สามารถปกป้องไพร่พลได้ (มหาคำ จำปาแก้วมณี และคณะ, ๒๕๓๕, หน้า ๗๗) อีกทั้งเจ้าราชวงศ์พระโอรสองค์รองที่คุมไพร่พลลาวไปตัดต้นไม้ที่เมืองสุพรรณบุรีก็ไม่พอใจไทยอย่างมาก เมื่อกลับถึงเวียงจันทน์พระองค์ทรงกล่าวกับเจ้าอนุวงศ์ว่า “ข้าพเจ้าไม่ขอเป็นข้าพวกลาวไทยอีกแล้ว” (สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์, ๒๕๔๓, หน้า ๑๑๒)

๔. ความคับแค้นใจที่ถูกปฏิเสธจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

หลังงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้าอนุวงศ์ได้ทูลขอพระราชทานของสามประการจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่

ประการแรก ขอพระราชทานครัวลาวเวียงจันทน์ที่ถูกกวาดต้อนมาไว้ที่เมืองสระบุรี ตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงธนบุรีกลับคืนไปเวียงจันทน์ตามเดิม

ประการที่สอง ขอพระราชทานละครในของราชสำนักไทยไปแสดงที่เวียงจันทน์

ประการที่สาม ขอพระราชทานเจ้าดวงคำซึ่งเป็นพระราชวงศ์เวียงจันทน์กลับคืนไปเวียงจันทน์

แต่ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงพระราชทานให้ตามที่เจ้าอนุวงศ์ทูลขอมาเลยแม้แต่สิ่งเดียว เนื่องจากไม่พอพระทัยต่อพฤติกรรมของเวียงจันทน์ในระยะหลังที่เอนเอียงไปทางญวน ประกอบกับสิ่งที่เจ้าอนุวงศ์ขอเป็นสิ่งที่พระราชทานให้ไม่ได้ เนื่องจากครัวลาวที่เมืองสระบุรีได้ตั้งหลักแหล่งทำมาหากินมั่นคงมานานแล้ว หากให้อพยพไปก็เกรงจะเดือดร้อนระส่ำระสาย ส่วนละครในนั้นเป็นเสมือนสัญลักษณ์ขององค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งอนุญาตให้มีได้แต่เฉพาะภายในราชสำนักเท่านั้น ดังนั้นจึงไม่พระราชทานให้ไปตามประสงค์ เป็นเหตุให้เจ้าอนุวงศ์ดำเนินการก่อกบฏ หรือที่ทางกรุงเทพฯ เรียกว่าก่อการกบฏขึ้นทันที โดยใน พ.ศ. ๒๓๖๕ กองทัพเวียงจันทน์และเจ้าปาศักดิ์เข้ายึดเมืองนครราชสีมาและดินแดนที่ราบสูงฝั่งขวาแม่น้ำโขงไว้ได้ทั้งหมด มีหัวเมืองลาวจำนวนมากที่ยอมอ่อนน้อมต่อเวียงจันทน์โดยดี เช่น เมืองชนบท เมืองขอนแก่น เมืองสีมูม เมืองสุวรรณภูมิ เมืองร้อยเอ็ด เมืองภูเขียว เมืองอุบลราชธานี และเมืองขุขันธ์ แต่มีหัวเมืองลาวอีกหลายเมืองที่ไม่ยอมอ่อนน้อม ส่วนใหญ่เป็นเมืองที่ปกครองโดยผู้ปกครองลาวซึ่งทางกรุงเทพฯ สนับสนุนให้ขึ้นมามีอำนาจในระยะหลัง เช่น เมืองกาฬสินธุ์ เมืองยโสธร เมืองเขมราฐ หัวเมืองเขมรป่าดงบางส่วน เช่น เมืองสุรินทร์ เมืองศรีสะเกษ เมืองดงเมืองสังขะ ซึ่งต่อต้านเจ้าอนุวงศ์อย่างเต็มที่

เมื่อกองทัพเวียงจันทน์และเจ้าปาศักดิ์สามารถยึดเมืองนครราชสีมาและหัวเมืองลาวบริเวณที่ราบสูงฝั่งขวาแม่น้ำโขงไว้ได้ กองทัพเวียงจันทน์ได้ทำการกวาดต้อนครัวลาวจากหัวเมืองดังกล่าวกลับไปเวียงจันทน์เป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นยังลงมากวาดต้อนครัวลาวในเขตหัวเมืองชั้นใน โดยเจ้าราชวงศ์ (เหง้า) คุมกองทัพกลงมากวาดต้อนครัวลาวที่เมืองสระบุรีไปหมื่นคนเศษ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, ๒๕๐๔, หน้า ๔๓) มีทั้งครัวลาวเวียงจันทน์ ลาวหัวเมืองล้านนาที่เรียกว่าลาวพุงดำ โดยอ้างกับชาวลาวเหล่านี้ว่าเจ้าเมืองเวียงจันทน์ได้กราบทูลขอพระราชทานครัวลาวเหล่านี้แล้ว มีพระบรมราชโองการพระราชทานครัวลาวเหล่านี้ให้ไป^๑ เจ้าเมืองเวียงจันทน์จึงให้เจ้าราชวงศ์มาคุมไปเวียงจันทน์

^๑ เอกสารบางแห่งกล่าวว่าเจ้าราชวงศ์บอกกับนายหมวดนายกองลาวว่าญวนกับอังกฤษขมมาตีกรุงเทพฯ ให้รวบรวมผู้คนหนีไปด้วยกัน

ก่อนหน้านี้เจ้าอนุวงศ์ได้ชักชวนให้หัวเมืองล้านนาร่วมประกาศเอกราชจากกรุงเทพฯ (พรรษา สิ้นสวัสดิ์, ๒๕๒๑, หน้า ๘๘) ทั้งนี้เพื่อสร้างความกังวลให้กับกรุงเทพฯ และต้องการผูกสัมพันธ์กับหัวเมืองล้านนาเพื่อป้องกันไม่ให้หัวเมืองล้านนากองทัพไปช่วยกรุงเทพฯ เป็นทัพขนาบตีเวียงจันทน์ทางเหนือได้ ปรากฏว่ามีหัวเมืองล้านนาบางเมืองให้การสนับสนุนเวียงจันทน์เต็มที่ ได้แก่ เมืองแพร่ เมืองน่าน ส่วนเมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน เมืองลำปางยังไม่ยอมเข้าร่วมด้วยอย่างเต็มที่เพราะไม่มั่นใจในแผนการของเจ้าอนุวงศ์ว่าจะสามารถต่อสู้กับกรุงเทพฯ ได้ จึงทำแค่เพียงไม่ส่งทัพไปช่วยเมื่อทางกรุงเทพฯ มีท้องตราไปเกณฑ์กองทัพมาสมทบ ต่อมาเมื่อทราบว่าการทัพไทยมีชัยชนะเหนือกองทัพหัวเมืองลาวต่าง ๆ ที่อยู่ฝ่ายเจ้าอนุวงศ์ หัวเมืองล้านนาเหล่านี้จึงหันมาส่งกองทัพไปช่วยตีเวียงจันทน์

ใน พ.ศ.๒๓๖๕ ทางกรุงเทพฯ ได้ส่งกองทัพไปปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ ๔ กองทัพ โดยมีกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพเป็นแม่ทัพใหญ่ กองทัพจากกรุงเทพฯ สามารถตีเวียงจันทน์และหัวเมืองรายทางที่เข้ากับเวียงจันทน์ได้ ส่วนเจ้าอนุวงศ์ได้ขนทรัพย์สมบัติหนีลงเรือไปเมืองเงอาน(Nge-An)ในเขตแดนญวนก่อนที่กองทัพจากกรุงเทพฯ จะบุกเข้ายึดเวียงจันทน์ได้ ทรัพย์สินที่ไม่สามารถขนไปได้เจ้าอนุวงศ์ก็สั่งให้นำไปทิ้งแม่น้ำโขงจนหมด จนกระทั่งเวียงจันทน์ไม่หลงเหลือสิ่งของมีค่าใด ๆ อยู่เลย ดังข้อความในพระราชสาส์นของกรมพระราชวังบวรฯ ที่มีไปถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้กราบบังคมทูลว่า “เมืองเวียงจันทน์ในขณะนั้นอยู่ในสภาพที่เหลือแต่เพียงเปลือกเมืองเท่านั้น” (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๘๘, เลขที่ ๕, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๑)

ภาพที่ ๕ เมืองเงอาน ปัจจุบันเป็นจังหวัดหนึ่งในเมืองวินห์ประเทศเวียดนาม

ภายหลังเมื่อเหตุการณ์คลี่คลายลงใน พ.ศ.๒๓๗๑ เจ้าอนุวงศ์ได้กลับเข้ามายังเวียงจันทน์ และทำการรวบรวมไพร่พลเพื่อบุกเข้าโจมตีกองทัพไทยซึ่งตั้งมั่นอยู่ที่เวียงจันทน์เพื่อยึดอำนาจ กลับคืน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาราชสุภาวดี^๑ ที่สมุหนายกเดินทางกลับขึ้นไปเวียงจันทน์อีกครั้งเพื่อปราบปรามเจ้าอนุวงศ์ พร้อมกันนั้นพระองค์ ทรงมีพระราชประสงค์ให้ทำลายเวียงจันทน์ให้สิ้น และกวาดต้อนคนจากเวียงจันทน์ลงมาให้หมด เพราะไม่ต้องการให้เวียงจันทน์ตั้งเป็นบ้านเมืองได้อีกต่อไป (เจ้าพระยาบดินทรเดชา, ๒๕๑๔, หน้า ๕๗๘-๕๗๙) เนื่องจากเวียงจันทน์พยายามก่อการกบฏมาถึง ๒ ครั้งแล้ว และหากเวียงจันทน์ กลับมาแข็งแกร่งได้อีกนอกจากไทยจะต้องคอยระวังภัยจากเวียงจันทน์แล้วยังต้องระวังภัยคุกคาม จากญวนอีกด้านหนึ่งด้วย ดังนั้นเมื่อยึดเวียงจันทน์จากเจ้าอนุวงศ์ได้สำเร็จเจ้าพระยาราชสุภาวดีจึง ให้ทำลายเวียงจันทน์ให้สิ้นยกเว้นไว้แต่วัดเท่านั้น (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, ๒๕๐๔, หน้า ๘๘) ส่วน เจ้าอนุวงศ์ได้พาครอบครัวและผู้ติดตามจำนวนหนึ่งหนีไปหลบซ่อนอยู่ที่บ้านก่างในเขตแดนเมือง พวน

เจ้าพระยาราชสุภาวดีเมื่อทราบข่าวว่าเจ้าอนุวงศ์หลบซ่อนอยู่ที่เมืองพวน จึงให้คนถือ หนังสือขึ้นไปถึงเจ้าน้อยเจ้าเมืองพวนซึ่งมีฐานะเป็นบุตรเขยของเจ้าอนุวงศ์ เพื่อขอให้เจ้าน้อยให้ ความร่วมมือกับไทยนำตัวเจ้าอนุวงศ์ส่งมาให้กองทัพไทยโดยเร็ว หากเจ้าน้อยให้ความช่วยเหลือแก่ เจ้าอนุวงศ์ ไทยก็จะยกทัพขึ้นไปตีเมืองพวน (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๑๔, เลขที่ ๗๕, หมวด จดหมายเหตุ กท.ร.๔) เจ้าน้อยเมื่อได้รับหนังสือจากแม่ทัพไทยแล้วก็เกรงว่าเมืองพวนจะได้รับ ความเดือดร้อนจากภัยสงคราม จึงตัดสินใจให้ความร่วมมือกับไทยโดยแจ้งที่ซ่อนของเจ้าอนุวงศ์ ให้เจ้าพระยาราชสุภาวดีทราบ ดังนั้นเจ้าอนุวงศ์และครอบครัวจึงถูกควบคุมตัวส่งลงมากรุงเทพฯ บุตรหลานของเจ้าอนุวงศ์ที่เป็นหญิงถูกส่งไปเป็นช่างสะตึงในพระบรมมหาราชวัง ส่วนตัวเจ้า อนุวงศ์โปรดให้ใส่กรงเหล็กประจานไว้ที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เวลาค่ำก็เอาไปจำขังไว้ ทำ เช่นนี้อยู่ประมาณ ๗-๘ วัน เจ้าอนุวงศ์ก็สิ้นพระชนม์ สำหรับบุตรหลานของเจ้าอนุวงศ์ต่อมาทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พ้นโทษ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, ๒๕๐๔, หน้า ๕๑)

^๑ เจ้าพระยาราชสุภาวดีต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๗๒ ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็น เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

ภาพที่ ๕ ลานหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ที่ซึ่งเจ้าอนุวงศ์ถูกนำตัวมา
ใส่กรงขังประจานจนกระทั่งสิ้นพระชนม์

การดำเนินนโยบายกวาดต้อนของไทยเพราะไม่ต้องการเหลือประชากรลาวทิ้งไว้ ให้เป็นกำลังแก่ญวน

ญวนซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับลาวเช่นเดียวกันกับไทยพยายามประกาศให้ไทยรับรู้มาโดยตลอดว่าลาวมีฐานะเป็นเมืองขึ้นของญวน และพยายามแทรกแซงไม่ใช่แค่เพียงเฉพาะดินแดนลาวฝั่งตะวันออกอย่างเมืองพวนที่อยู่ใกล้กับญวนเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงเมืองสำคัญของลาวอย่างเวียงจันทน์ ดังที่ปรากฏหลักฐานในช่วงการก่อกบฏของเจ้าอนุวงศ์ว่าเวียงจันทน์ได้รับการสนับสนุนจากญวนทั้งในด้านกำลังทหาร (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ. ๑๑๘๕, เลขที่ ๑๑, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๓) และที่פקฟิงแก่เจ้าอนุวงศ์สำหรับใช้ลี้ภัยจากกองทัพไทยที่ยกมาปราบปราม ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อเจ้าอนุวงศ์ไม่สามารถต้านทานกองทัพไทยที่ยกไปปราบปรามได้ สุดท้ายจึงยอมมอบเมืองเชียงคำ เชียงดี เมืองสุข เมืองมอด หัวพันห้าทั้งหก รวมทั้งเมืองพวน (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๒๘, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๓) ให้แก่ญวนเพื่อเป็นข้อแลกเปลี่ยนในการขอความช่วยเหลือจากญวน ส่งผลให้ญวนสามารถขยายอิทธิพลเข้ามาในลาวได้มากและสะดวกยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในเมืองพวน

ใน พ.ศ. ๒๓๖๒ ภายหลังจากที่กองทัพไทยได้นำตัวเจ้าอนุวงศ์กลับลงมากรุงเทพฯ แล้วญวนส่งทหารมานำตัวเจ้าน้อยเจ้าเมืองพวนพร้อมทั้งครอบครัว รวมทั้งราชวงศ์เมืองแสน เมืองจัน เมืองสุขไปเมืองญวนฐานสมคบคิดกันทำการจับกุมตัวเจ้าอนุวงศ์ส่งให้แก่แม่ทัพไทยพร้อมกันนั้นญวนยังได้ส่งทหารจำนวน ๒๐๐ คนเข้ามารักษาค่ายอยู่ในเมืองพวนด้วยเจ้าน้อยและราชวงศ์เมืองแสน เมืองจัน เมืองสุขถูกคุมขังอยู่ที่เมืองญวนได้ประมาณ ๓ เดือนจึงถูก

นำตัวไปประหารชีวิต หลังจากที่เขาหนีขึ้นพระชนม์ได้สองปี ญวนจึงแต่งตั้งเจ้าสานอุปราชาเมืองพวนขึ้นเป็นเจ้าเมืองปกครองเมืองพวนต่อไปโดยให้อยู่ในความควบคุมของญวน ในช่วงเวลาดังกล่าวเมืองพวนถูกผนวกเข้ากับญวนเรียกว่าแขวงตรานนินท์ ซึ่งจะได้รับการปกครองโดยตรงจากขุนนางญวน นอกจากนั้นญวนยังบังคับให้ชาวพวนยอมรับประเพณี ศาสนา ตลอดจนการแต่งกายแบบญวน (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๘๕๕, เลขที่ ๑, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๓) และต้องส่งเครื่องราชบรรณาการให้กับกษัตริย์ญวนทุกปี (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๐๘, เลขที่ ๒๘, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๓)

ภาพที่ ๖ ภาพถ่ายเจ้านาย(ท้าวขันตี)และข้าราชการเมืองพวน

จากภาพแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของญวนที่ปรากฏอยู่ในการแต่งกายของลาวพวน ถ่ายโดย James McCarthy ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

(ภาพจาก Surveying and Exploring in Siam)

จะเห็นได้ว่าภายหลังการกบฏของเจ้าอนุวงศ์ ญวนเข้ามามีอิทธิพลในเมืองพวนอย่างเต็มที่โดยมิได้ย่ำเกรงไทยเลยแม้แต่น้อย ดังนั้นใน พ.ศ.๒๓๗๖ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชดำริให้กองทัพไทยไปตีเอาเมืองพวนกลับมาเป็นของไทยตามเดิม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พระราชรินทร์ยกทัพออกจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปทางเวียงจันทน์สมทบ

กับกองทัพฝ่ายเหนือแล้วยกไปตีเมืองพวน เหตุการณ์ดังกล่าวปรากฏอยู่ในสำเนาจดหมายที่
เจ้าพระยาธรรมราชธิบดีมีไปถึงเจ้าเมืองหัวพันห้าทั้งหก ความว่า

...เมืองพวนซึ่งขึ้นกับเมืองเวียงจันทน์อันเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพ
พระมหานครมาแต่เดิม บัดนี้หัวเมืองลาวฟากข้างตะวันออกที่เคยขึ้นกับ
เมืองเวียงจันทน์มาแต่ก่อนก็จัดแจงบ้านเมืองไปขึ้นเสียกับอายญวน...
จึงทำนอรรถมหาเสนาธิบดีผู้ใหญ่ปรึกษาพร้อมกัน ว่าเมืองหัวพันทั้งหก
เมืองพวนกับเมืองลาวฟากข้างตะวันออกเป็นหลายเมืองขึ้นกับเมืองเวียงจันทน์
เป็นปลายเขตรแดนขอบขัณฑสีมากรุงเทพพระมหานคร หาได้เป็นเมืองขึ้น
เมืองออกของญวนไม่ ญวนมาครอบงำเอาหัวเมืองลาวเหล่านี้ไว้
เพราะเหตุด้วยอายญวนเจ้าเมืองเวียงจันทน์เป็นคนพาลอกกตัญญู
คิดกระบดต่อกรุงเทพพระมหานคร เอาบ้านเมืองลาวฟากตะวันออก
ไปยกให้ขึ้นกับญวน หัวเมืองทั้งปวงก็พากันจัดแจงบ้านเมืองลงอย่างทำเนียม
เสีย... พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ทะเกล้าทหาร
ยกเป็นกระบวนทัพกลับไปด้วยเครื่องศาสตราวุธยกขึ้นไปเป็นหลายทาง
ไปปราบปรามบ้านเมืองลาวที่จัดแจงให้رابคาบ...^๑
(หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๑๕๗, เลขที่ ๔, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๓)

สงครามครั้งนี้ยืดเยื้อมาจนกระทั่ง พ.ศ.๒๓๗๘ กองทัพไทยจึงเป็นฝ่ายได้ชัยชนะและ
สามารถขับไล่ทหารญวนออกไปจากเขตแดนเมืองพวนจนหมด แต่เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรงว่าหากไทยยกทัพกลับลงมาแล้วญวนซึ่งมีเขตแดนติดต่อกับ
เมืองพวนก็จะฉวยโอกาสขยายอิทธิพลเข้ามาในเมืองพวนได้อีก ดังนั้นจึงทรงมอบหมายให้
หลวงพระบางซึ่งมีความจงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ และพอจะเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยได้ทำหน้าที่
ในการควบคุมดูแลเมืองพวนแทนไทยต่อไป (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๑๕๗, เลขที่ ๔, หมวด
จดหมายเหตุ กท.ร.๓) พร้อมกันนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีรับสั่งให้กองทัพ
ไทยทำการกวาดต้อนชาวพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยให้หมดอย่าให้เหลือตกค้างอยู่เป็นกำลัง
แก่ญวนได้ ดังจะเห็นได้จากพระราชดำริความว่า

^๑ แต่เอกสารทางเมืองพวน กล่าวว่า เจ้าสานเจ้าเมืองพวนทนเห็นญวนกระทำการกดขี่ข่มเหงราษฎรชาวพวนต่อไปอีกไม่ได้
ดังนั้นใน พ.ศ.๒๓๗๗ เจ้าสานจึงแต่งให้คนลงมาขอกองทัพไทยไปช่วยขับไล่ญวนออกไปจากเมืองพวน

...(ความขาด)...ครอบครัวหลบหนีแอบแฝง (ความขาด)...

ถ่านบ้านเรือนต่อไปก็จะเป็นทาง (ความขาด)...อายญวนไป
ข้างหน้าให้ว่ากล่าวกับ (ความขาด)...เพี้ยพวกเมืองพวนและ
เจ้าเมือง (ความขาด)... ผู้คนไปเกลี้ยกล่อมเอาครอบครัวลาว
(ความขาด)...ไม่ให้เมืองพวนมีผู้คนครอบครัวอยู่ได้จึงจะดี
ถ้าในปีมะเมียชกนี้เห็นว่าจะเกลี้ยกล่อมเอาลาวพวนไม่สิ้นจะ
ตกค้างอยู่บ้างก็ให้กำชับเจ้าเมือง ท้าวเพี้ยเมืองหนองคาย
หนองหาน เมืองไชยบุรีให้แต่งผู้คนรักษาด่านทางสืบสวนฟัง
ข้อราชการจงกวาดขัน ให้ระวังระไวอย่าให้ลาวพวนซึ่งกวาดมาแล้ว
หนีกลับไปบ้านเมืองได้ เข้าดูแลก็ให้คิดเกลี้ยกล่อมเอาลาวพวน
ซึ่งตกค้างอยู่นั้นต่อไป ถ้าจะมาโดยดีก็ให้เกลี้ยกล่อมเอามา
ถ้าเห็นว่าจะเอามาโดยดีไม่สิ้นลาวพวนยังตกค้างอยู่จึงจะโปรด
ให้กองทัพไปตีกวาดเอามาให้สิ้นอย่าให้เป็นเชื้อสายทางเสบียงอาหาร
กับข้าศึกต่อไปได้...

(หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๑๕๖, เลขที่ ๕๘, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๑)

จากพระราชดำริข้างต้น จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นถึง
ความสำคัญของเมืองพวนในฐานะเมืองยุทธศาสตร์ซึ่งจะเอื้อประโยชน์ในการทำสงครามให้แก่
ฝ่ายญวนทั้งทางด้านเสบียงอาหารและกำลังคน ดังนั้นเมื่อไทยซึ่งเป็นเมืองเจ้าประเทศราชของ
เมืองพวนไม่สามารถทำการปกครองเมืองพวนได้อย่างใกล้ชิดแล้ว จึงต้องหันมาใช้นโยบาย
กวาดต้อนและเกลี้ยกล่อมชาวพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยให้หมดเพื่อไม่ให้เหลือทิ้งไว้ให้เป็น
กำลังแก่ฝ่ายศัตรู

การตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงและลาวพวนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

หลังการกบฏของเจ้าอนุวงศ์ ปรากฏว่ามีลาวจากเวียงจันทน์และลาวพวนที่ถูก
กวาดต้อนและส่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลายครั้งด้วยกัน กล่าวคือ ใน พ.ศ.๒๓๗๐
สมเด็จพระเจ้ากรุงพระราชวังบวรฯ ได้กราบบังคมทูลว่าจะนำครอบครัว^๑ เมืองเวียงจันทน์ลงไปถวาย
ประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๑๕๗, เลขที่ ๕, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๑)
ยิ่งไปกว่านั้นกองทัพจากหัวเมืองล้านนายังได้ทูลอาสาจะกวาดต้อนครัวเมืองเวียงจันทน์ลงไปถวาย

^๑ จกรรจ หมายถึง คนหนุ่มสาว

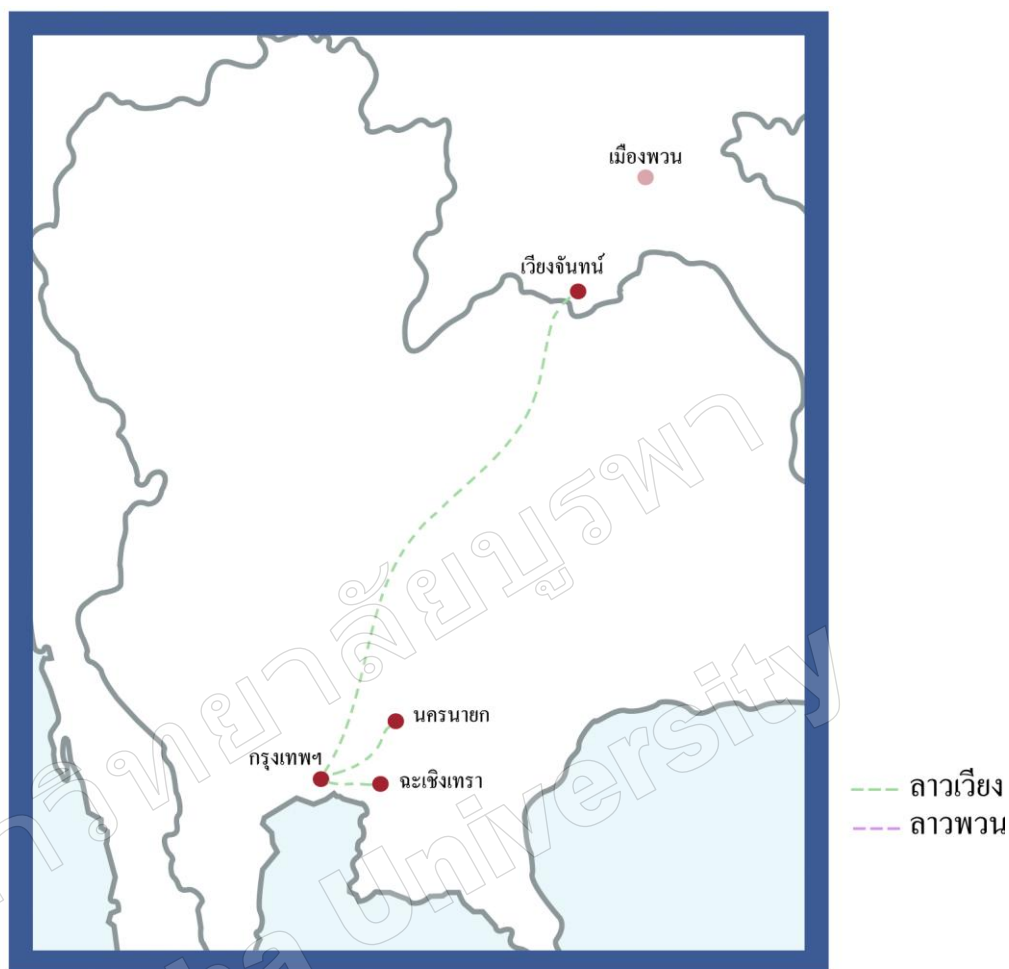
ให้ได้ ๕๐,๐๐๐ คน (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๑๘๗, เลขที่ ๕, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๓) ปรากฏว่ากองทัพหัวเมืองล้านนานั้นสามารถเกลี้ยกล่อมลาวเวียงเข้ามาได้เป็นจำนวนมาก ดังข้อความที่ปรากฏในพระราชสาส์นของกรมพระราชวังบวรฯที่ว่า

...ถ้าพุงคำ^๑ ไปเกลี้ยกล่อมถึงไปน้อย
ก็ได้อบรมครัวมามากด้วยเป็นลาวเหมือนกัน
ครัวหาสู้รบไม่ได้จนกระทั่งมาก...

(หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๑๘๗, เลขที่ ๕, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๓)

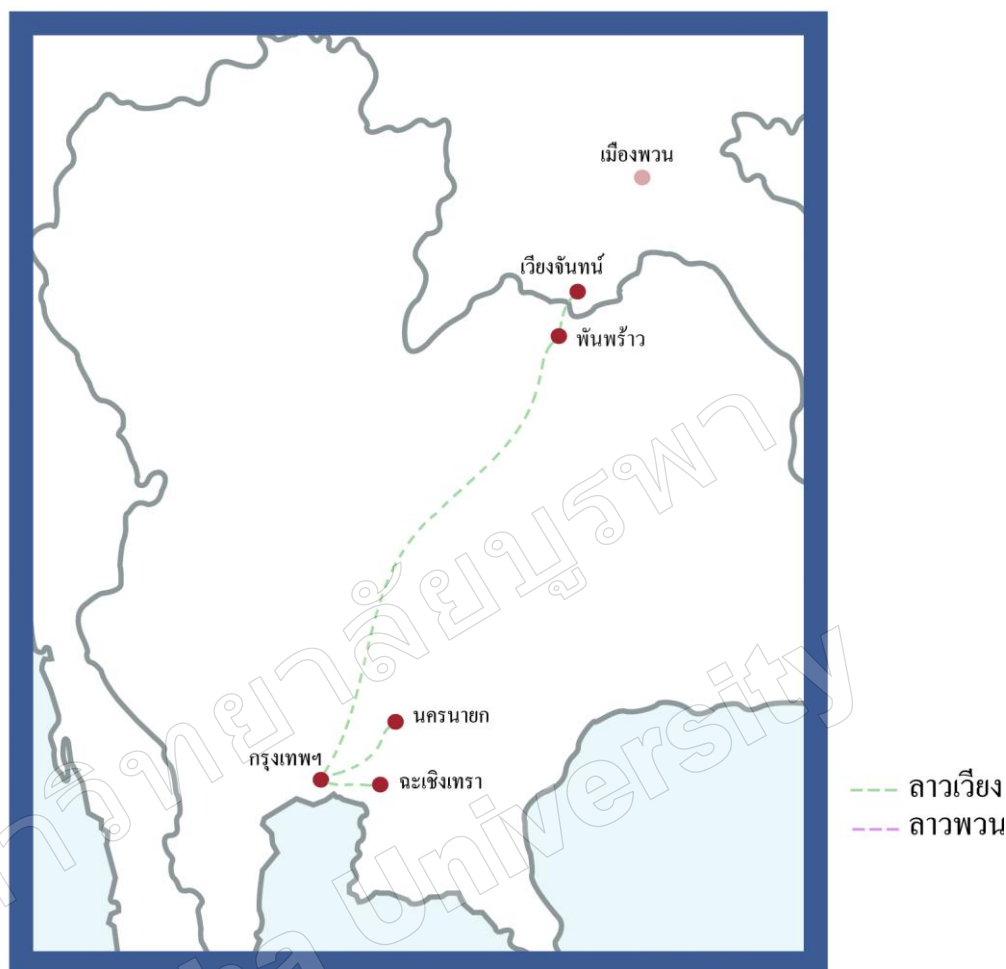
ลาวเวียงเหล่านี้ถูกแบ่งให้อยู่เป็นประชากรของเวียงจันทน์บ้างพอสมควร ส่วนที่เหลือถูกส่งมากรุงเทพฯ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, ๒๕๐๔, หน้า ๗๔) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งให้กรมหมื่นรักษรมเรศส่งลาวเวียงทั้งหลายไปอยู่กับพวกพ้องที่ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่เมื่อครั้งกรุงธนบุรี อาทิ เมืองสระบุรี เมืองพรหม เมืองชะเชิงเทรา และเมืองนครนายก

^๑ พุงคำ หมายถึง หัวเมืองล้านนา

ภาพที่ ๓ แผนที่แสดงเส้นทางการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๓๗๐

ใน พ.ศ. ๒๓๗๑ ได้มีการกวาดต้อนลาวเวียงเข้ามารวมกันไว้ที่เมืองพันพร้าว (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย) เพื่อเตรียมส่งลงมากรุงเทพฯ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, ๒๕๐๔, หน้า ๘๘) หลังจากนั้นจึงค่อยส่งให้แยกย้ายกันไปตั้งถิ่นฐานตามเมืองต่าง ๆ ที่มีลาวเวียงตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว รวมทั้งเมืองจะเข้และนครนายก

ภาพที่ ๘ แผนที่แสดงเส้นทางการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๓๗๑

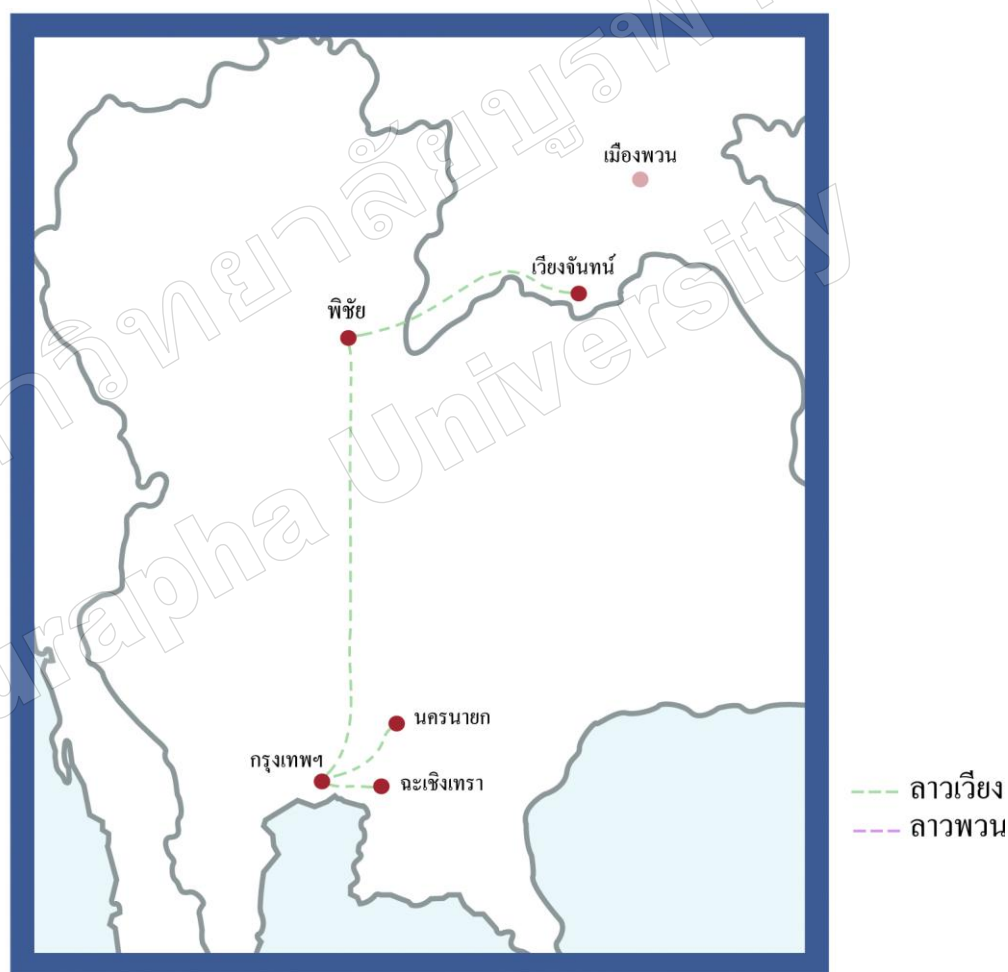
นอกจากการส่งลาวเวียงและลาวพวนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือแล้ว ใน พ.ศ. ๒๓๗๒ ยังปรากฏว่ามีการส่งครัวลาวเมืองนครพนมจำนวน ๘๐๐ คน เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณ วัดโบสถ์และวัดหลวง แขวงเมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งมีพวกลาวอาสาปากน้ำตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๑๕๑, เลขที่ ๔, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๓) และในปีเดียวกันนั้นเอง พระอินทรอาสาเจ้าเมืองพนัสนิคมยังได้ขึ้นไปเกลี้ยกล่อมลาวเมืองนครพนมเอามาไว้ที่เมืองพนัสนิคมอีกจำนวนหนึ่ง ดังปรากฏในพระราชพงสาวดารรัชกาลที่ ๓ ความว่า

...พวกเมืองนครพนม พระอินทรอาสาขึ้นไปเกลี้ยกล่อม

ก็เอามาไว้ที่เมืองพนัสนิคมกับด้วยลาวอาสาปากน้ำซึ่งไปตั้งอยู่ก่อน...

(เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, ๒๕๐๔, หน้า ๑๐๐)

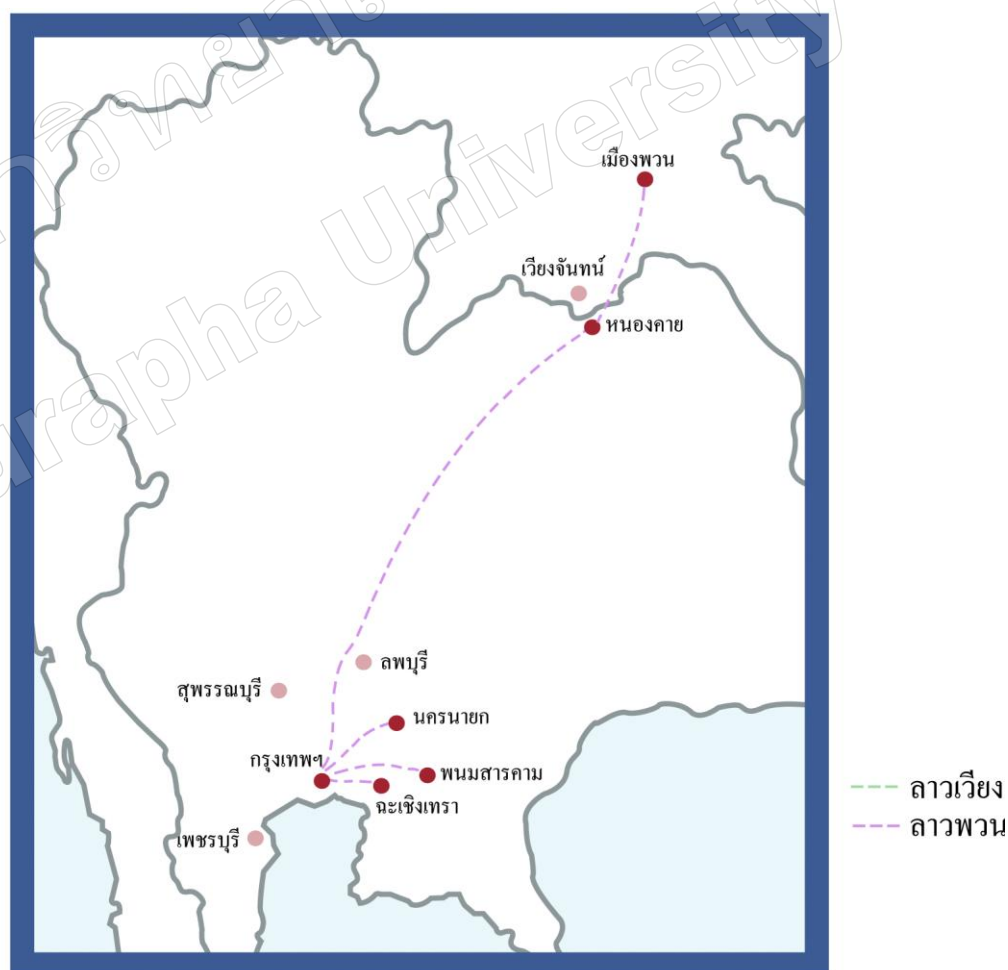
พ.ศ.๒๓๗๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้พระยามหาอำมาตย์ขึ้นไปชำระและรับครัวลาวที่เมืองหลวงพระบางกวาดต้อนส่งเข้ามาพักไว้ที่เมืองพิชัย^๑ หลังจากพระยามหาอำมาตย์ชำระครัวลาวเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงให้ข้าราชการคุมครัวลาวเหล่านี้ลงมากรุงเทพฯ ครัวลาวครั้งนี้มีจำนวนทั้งสิ้นประมาณ ๑๖,๐๐๐ คน (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๔๕๒, เลขที่ ๒๑, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๑) ซึ่งมาจากหลายเมืองด้วยกัน รวมทั้งลาวเวียงจากเมืองเวียงจันทน์ เมื่อส่งมาแล้วโปรดให้ไปตั้งถิ่นฐานรวมอยู่กับพวกที่เข้ามาเมื่อคราวก่อน

ภาพที่ ๕ แผนที่แสดงเส้นทางการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๓๗๓

^๑ เมืองพิชัย กลายเป็นเมืองสำคัญภายหลังการปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานเมืองขึ้นให้แก่เมืองพิชัยหลายเมืองจนมีอาณาเขตขยายไปจรดแม่น้ำโขง รวมทั้งทรงมอบหมายให้เมืองพิชัยทำหน้าที่ตรวจรักษาการเมืองแพร่ เมืองน่าน และเมืองหลวงพระบาง

พ.ศ.๒๓๗๘ หลังจากที่ถูกทัพของพระราชรินทร์สามารถยึดเมืองพวนมาจากญวน ได้สำเร็จ ได้ปรากฏว่ามีการกวาดต้อนลาวพวนเข้ามาในไทยเป็นจำนวนมากถึง ๖,๐๐๐ คน (คำหมั่น วงกตรัตนะ, ๒๕๕๕, หน้า ๑๔) ลาวพวนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาเหล่านี้จะถูกส่งไปพักไว้ที่ เมืองหนองคายก่อน จากนั้นจึงถูกส่งต่อลงมายังกรุงเทพฯ โดยจะถูกส่งให้เข้าไปตั้งถิ่นฐานทั้งที่ กรุงเทพฯ และเมืองต่าง ๆ ที่มีชาวลาวซึ่งถูกกวาดต้อนเข้ามาก่อนหน้านี้ตั้งถิ่นฐานอยู่ ได้แก่ เมืองสุพรรณบุรี ลพบุรี เพชรบุรี ฉะเชิงเทรา และนครนายก เป็นต้น การกวาดต้อนลาวพวน คราวนี้ ปรากฏว่าเจ้าสานเจ้าเมืองพวนพร้อมทั้งครอบครัวและข้าราชการบริพารประมาณ ๑๐๐ คนเศษ ได้ถูกเกลี้ยกล่อมลงมาด้วย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินตราและเสื้อผ้าให้แก่เจ้าสานกับข้าราชการบริพาร แล้วส่งให้ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้าน ทำท่งในเขตเมืองพนมสารคาม (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๐๘, เลขที่ ๒๘, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๓)

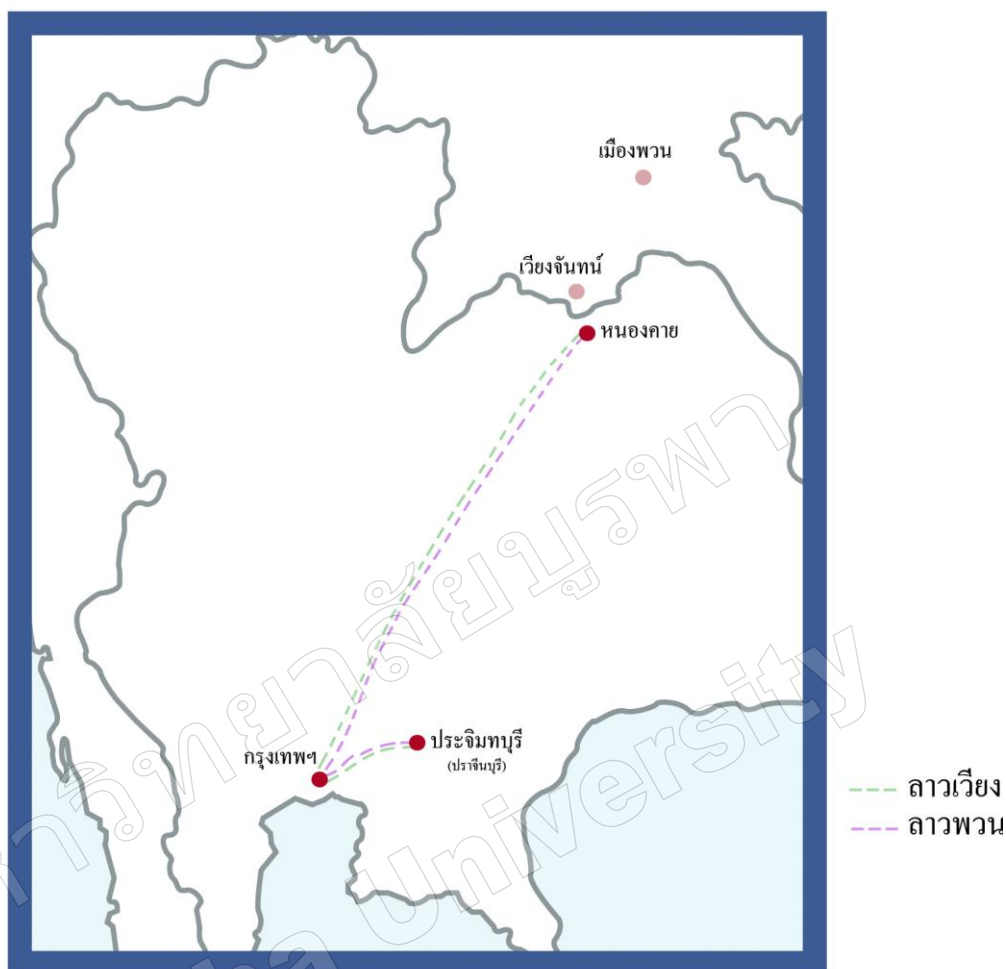

ภาพที่ ๑๐ แผนที่แสดงเส้นทางการเข้ามตั้งถิ่นฐานของลาวพวนในภาคตะวันออก สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๓๗๘

ต่อมาใน พ.ศ.๒๓๘๐ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้ทำการกวาดต้อนลาวเวียงและลาวพวนที่เหลือตกค้างอยู่ที่เมืองหนองคายส่งลงมากรุงเทพฯ ให้หมด เนื่องจากทรงเกรงว่าชาวลาเวเหล่านี้โดยเฉพาะลาวพวนจะหลบหนีกลับไปเมืองพวนแล้วไปเข้ากับฝ่ายญวนในที่สุด ดังข้อความที่ปรากฏอยู่ในร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ความว่า

...ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าสั่งว่า ครัวลาวพวนครัวเวียงจันทน์
ให้จำนวนส่งลงไป ณ กรุงเทพฯ ที่เป็นลาวพวนเกรงมันจะหนี
เลยไปเมืองพวนเมืองญวนจึงโปรดให้ชำระส่งลงไปสิ้น
อย่าให้ครอบครัวตกค้างเกี่ยวพันกันอยู่ ซึ่ง...ชำระได้ครัวเมืองพวน
ตกค้างอยู่เมืองหนองคายหนองหารได้เป็นครัวเก่าใหม่เข้ากัน ๑,๓๐๐
คนเศษ ได้จัดแจงครอบครัวซึ่งชำระได้ส่งลงไป ณ กรุงเทพฯ...
(หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๑๕๕, เลขที่ ๑, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๓)

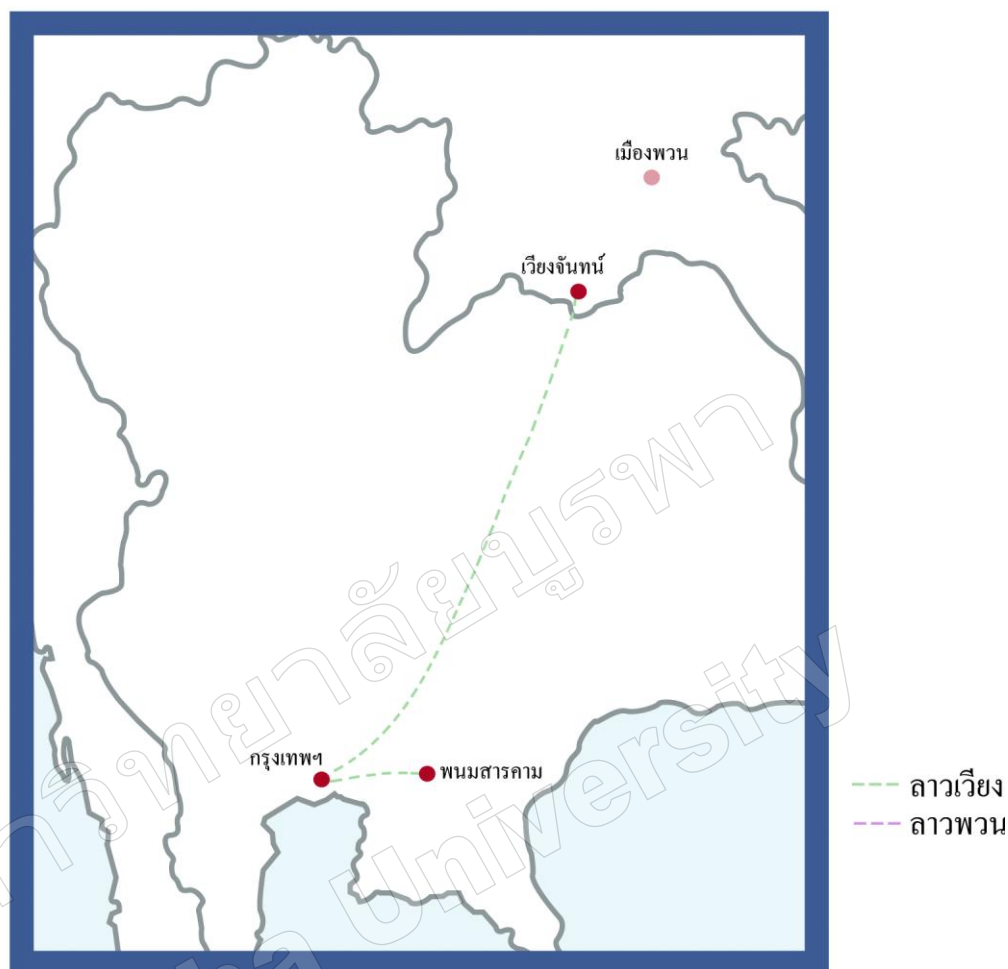
การชำระครัวลาวเวียงและลาวพวนในครั้งนี้ พบว่ามีลาวเวียงตกค้างอยู่ที่เมืองหนองคายแต่เป็นจำนวนเท่าไรในเอกสารไม่ระบุแน่ชัด ส่วนลาวพวนตกค้างอยู่ที่เมืองหนองคายจำนวน ๔๘๘ คน ตกค้างอยู่ที่ห้วยหลวงจำนวน ๒๐๔ คน และตกค้างอยู่ที่เมืองหนองหารจำนวน ๓๕๓ คน ซึ่งพระปทุมเทวาเจ้าเมืองหนองคายได้จัดส่งชาวลาเวเหล่านี้ลงมากรุงเทพฯ และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้ลาวเวียงและลาวพวนเหล่านี้ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองประจิม (ปราจีนบุรี) (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๑๕๕, เลขที่ ๑, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๓)

ภาพที่ ๑๑ แผนที่แสดงเส้นทางการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงและลาวพวน
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๘๐

การตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงและลาวพวนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยนี้ปรากฏหลักฐานว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้
ขุนสุพรรณพลากร และขุนรักษาสวรรณเป็นนายกองควบคุมลาวเวียงจากเวียงจันทน์ไปตั้งถิ่นฐานที่
เมืองพนมสารคาม (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๒๓, เลขที่ ๑๘๖, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๔)
ลาวเวียงกลุ่มนี้มีจำนวนเท่าใดไม่ทราบชัดเจน แต่พอจะสันนิษฐานได้ว่าน่าจะมีจำนวนมาก
พอสมควร ทั้งนี้เนื่องจากข้อความในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กล่าวว่า “ครอบครัวลาวที่ตั้งเรือนลงใหม่นั้นคู่ก็คืออยู่อุ่นหนาฝาคั่ง” (กองจดหมายเหตุ, จ.ศ.
๑๒๒๓-๑๒๔๒, เลขที่ ร.๔.๑ก/๘, หน้า ๑๕๒)

ภาพที่ ๑๒ แผนที่แสดงเส้นทางการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของลาวเวียงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๐๔

ส่วนลาวพวนนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ทั้งวิธีการกวาดต้อนและเกลี้ยกล่อมลาวพวนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพราะทรงไม่วางพระทัยในสถานการณ์ทางเมืองพวนที่พร้อมจะเอาใจออกห่างจากไทยไปขึ้นกับฝ่ายญวนได้ตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้จึงทรงมีพระราชโองบายให้ลาวพวนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยอยู่ก่อนแล้ว ทำการชักชวนเกลี้ยกล่อมให้ญาติพี่น้องของตนในเมืองพวนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยด้วย ซึ่งรัฐบาลได้ชักจูงให้ลาวพวนเหล่านี้อพยพเข้ามาด้วยการบอกแก่ลาวพวนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่าหากสามารถเกลี้ยกล่อมญาติพี่น้องให้อพยพเข้ามาเป็นจำนวนมากแล้ว รัฐบาลจะจัดสถานที่ให้ลาวพวนอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสัดส่วนโดยเฉพาะ ไม่ต้องอยู่ปะปนกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น

ดั่งหนังสือที่นางคำเพง^๑ มีไปชักชวนพี่น้องของตน คือ ท้าวโป ท้าวคำ ท้าวอึ่ง ท้าวทับ และท้าวพรหมมา^๒ ซึ่งญวนได้ปล่อยตัวกลับมาอยู่ที่เมืองพวนตามเดิมแล้ว ให้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกของไทย โดยนางคำเพง บอกแก่บรรดาพี่น้องของตนว่า ขณะนี้ตนได้ตั้งบ้านเรือนทำมาหากินอยู่ที่บ้านท่าทราน ซึ่งชีวิตความเป็นอยู่ที่นี่มีความสุขสบายดี บรรดาขุนนาง เจ้าเมือง และกรมการเมืองไทยล้วนแล้วแต่มีความเมตตากรุณา ไม่เคยกระทำการข่มเหงเบียดเบียนลาวพวนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกของไทยเลย และยิ่งไปกว่านั้นเจ้าพระยาบดินทรเดชายังมีคำสั่งลงมาถึงลาวพวนบ้านท่าทรานว่า หากสามารถเกลี้ยกล่อมญาติพี่น้องทางเมืองพวนให้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในภาคตะวันออกของไทยได้เป็นจำนวนมาก จะให้บรรดาลาวพวนทั้งหลายไปตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันที่ท่าปากปาน^๓ (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๑๔, เลขที่ ๗๕, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๔)

หลังจากได้รับหนังสือจากนางคำเพง ท้าวทับได้มีหนังสือตอบกลับลงมาว่าตนและญาติพี่น้องที่เมืองพวนเมื่อทราบข่าวนางคำเพงซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในภาคตะวันออกของไทยมีความเป็นอยู่ที่สุขสบายก็มีความประสงค์จะอพยพตามเข้ามาบ้าง เพราะภายหลังจากที่พวกตนได้รับการปล่อยตัวให้กลับมาอยู่เมืองพวนตามเดิม ก็ปรากฏว่าวิถีชีวิตต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไปจนหมดเพราะเมืองพวนในขณะนั้นตกอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของญวน ทหารญวนมักกดขี่ข่มเหงลาวพวนอยู่เสมอ ดังนั้นหากเจ้าพระยาบดินทรเดชาจะจัดให้ลาวพวนไปอยู่รวมกันที่ท่าปากปานจริง ท้าวทับก็จะเกลี้ยกล่อมญาติพี่น้องทั้งหลายให้พากันอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในภาคตะวันออกของไทย หนังสือที่ท้าวทับมีลงมาถึงนางคำเพงนี้ ความว่า

... ข้าจะเกลี้ยกล่อมพวกพ้องให้พากันลงมาอยู่ที่ท่าปากปาน
ตามซึ่งเจ้าพระยาบดินทรเดชาสั่ง ครั้นเพียง...กลับมาจาก
เมืองพวนแล้ว ข้าชักชวนพวกพ้องจะพากันลงมา
พี่น้องทั้งปวงยังปริษากันก็กลัวญวนจะรู้ ข้าจึงคิด
กับท้าวโป ท้าวคำ ท้าวอึ่ง ท้าวพรหมมาว่า... ข้าคิดจะให้

^๑ นางคำเพงเป็นธิดาเจ้าน้อยเมืองพวน ต่อมาได้เป็นภรรยาของเจ้าसानและอพยพตามเจ้าसानเข้ามาในราชอาณาจักรไทย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯส่งให้ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านท่าทราน เมืองพนมสารคาม ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๓๙๕ โปรดเกล้าฯให้ยกบ้านท่าทรานเป็นเมืองพนมสารคาม (กรมศิลปากร, ๒๕๔๒, หน้า ๕๔)

^๒ ท้าวโป ท้าวคำ ท้าวอึ่ง ท้าวทับ และท้าวพรหมมา เป็นบุตรของเจ้าน้อยเมืองพวนซึ่งถูกญวนจับไปควบคุมตัวอยู่ที่เมืองญวนนานถึง ๑๔ ปี

^๓ ท่าปากปาน สันนิษฐานว่าคงเป็นบ้านพาน หมู่บ้านของลาวพวนในเขตอำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทราปัจจุบัน

ท้าวพรหมมาลงมาที่เมืองหนองคายหรือเมืองโพนพิสัย
 ฟังความดูให้รู้ว่าถ้าพวกข้าพากันลงมาแล้วจะโปรดให้ตั้งอยู่
 บ้านเมืองใดให้ได้ความเป็นแน่จะได้ชักชวนพี่น้องพวกพ้องทั้งปวง
 พากันลงไป...

(หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๑๔, เลขที่ ๗๕, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๔)

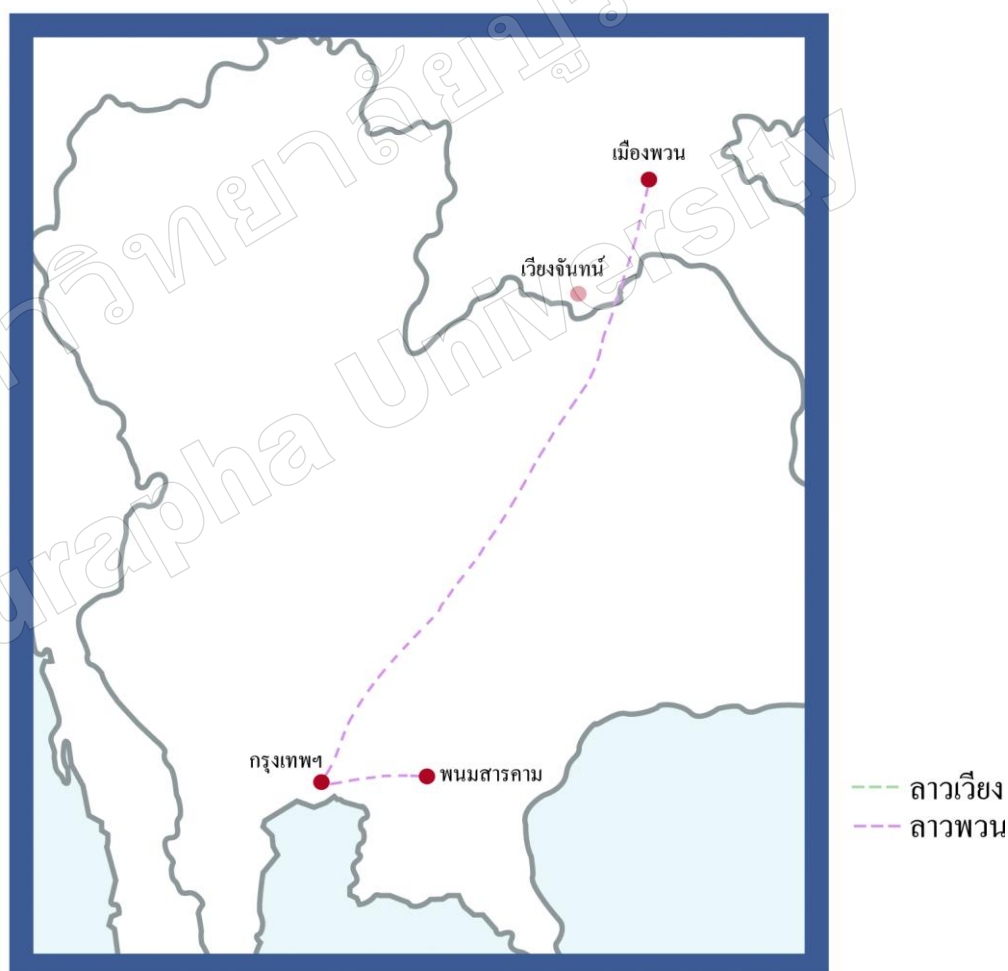
หลังจากนั้นไม่นานท้าวพรหมมาก็ได้เดินทางเข้ามาที่เมืองหนองคาย และบอกกับ
 พระปทุมเทวาเจ้าเมืองหนองคายว่าตนขอสามีภักดีต่อเมืองหนองคาย พระปทุมเทวาจึงได้ให้
 ท้าวพรหมมาทำการสาบานว่าจะไม่คิดหลบหนีกลับไปบ้านเมืองของตน แล้วจึงให้ท้าวพรหมมา
 พักอยู่ที่เมืองหนองคาย ต่อมาไม่นานท้าวทับก็ได้เดินทางตามท้าวพรหมมาอยู่ที่เมืองหนองคาย
 ท้าวทับได้บอกกับพระปทุมเทวาว่าญาติพี่น้องของตนจะเดินทางตามเข้ามาสมทบอีก ท้าวทับกับ
 ท้าวพรหมมาพักอยู่ที่เมืองหนองคายได้ระยะหนึ่งก็ยังไม่ปรากฏว่าจะมีพี่น้องเดินทางตามเข้ามา
 แต่อย่างใด พระปทุมเทวาเจ้าเมืองหนองคายจึงส่งตัวท้าวทับและท้าวพรหมมาลงมากรุงเทพฯ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท้าวทับและท้าวพรหมมาไป
 ตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกับลาวพวนบ้านท่าทราย เมืองพนมสารคาม (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๑๔,
 เลขที่ ๗๕, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๔)

ต่อมาใน พ.ศ.๒๔๐๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้พระ
 ปทุมเทวาเจ้าเมืองหนองคายแต่งคนออกไปสืบข่าวราชการทางเมืองพวน พร้อมทั้งทำการ
 เคลี้ยกล่อมลาวพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยอีกครั้งหนึ่ง พระปทุมเทวาได้แต่งตั้งให้เพี้ย
 ไชยสงคราม เพี้ยภิมทอง กับไพร่ ๑๕ คนขึ้นไปเกลี้ยกล่อมลาวพวนที่เมืองพวน ผลปรากฏว่า
 สามารถเกลี้ยกล่อมได้ลาวพวนเข้ามาอีกเป็นจำนวนมาก (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๒๒, เลขที่
 ๑๗, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๔) พระปทุมเทวาจึงส่งลาวพวนเหล่านี้ลงมากรุงเทพฯ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ลาวพวนทั้งหลายไปตั้งถิ่นฐาน
 อยู่รวมกันที่เมืองพนมสารคาม (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๒๒, เลขที่ ๑๗, หมวดจดหมายเหตุ
 กท.ร.๔)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๓๘-๒๔๓๙ ได้มีการทำ
 สำมะโนครัวราษฎรเมืองต่าง ๆ ในมณฑลปราจีนบุรี^๑ ทำให้ทราบว่าภาคตะวันออกมีชาวลาวเข้ามา
 ตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นจำนวนมาก ดังปรากฏว่าเมืองปราจีนบุรีมีบ้านเรือนราษฎร ๕,๔๕๗ หลัง

^๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้รวมเมืองประจิมบุรี (ปราจีนบุรี) เมืองนครนายก เมืองฉะเชิงเทรา
 เมืองพนัสนิคม และเมืองชลบุรี เข้าเป็นมณฑลปราจีนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖

ประชากร ๒๖,๐๐๐ คนเศษ ราษฎรส่วนใหญ่เป็นชาวลาว เมืองนครนายกมีบ้านเรือนราษฎร ๗,๐๓๕ หลัง ส่วนใหญ่เป็นชาวลาว ส่วนชาวจีน เวียดนาม และไทยมีบ้างเล็กน้อย เมืองฉะเชิงเทรา มีบ้านเรือนราษฎร ๗,๗๕๐ หลัง ประชากร ๓๑,๕๓๑ คน ครึ่งหนึ่งของราษฎรเป็นชาวจีน ส่วนลาวนั้นมีอยู่บ้าง เมืองพนัสนิคมมีบ้านเรือนราษฎร ๓,๖๕๓ หลัง ประชากร ๑๒,๗๘๑ คน เป็นชาวลาวเกือบทั้งหมด เมืองชลบุรีมีบ้านเรือนโรงตลาด ๓,๒๓๑ หลัง ราษฎร ๑๘,๖๖๕ คน เป็นจีนครึ่งหนึ่ง ไทยและลาวมีบ้างเล็กน้อย (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.ศ.๑๑๓-๑๒๖, T๑-(๑-๑๗)/๑๒, ม-ร.๕)

ภาพที่ ๑๓ แผนที่แสดงเส้นทางการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของลาวพนมในภาคตะวันออก
สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๐๓

เหตุผลสำคัญที่รัฐเลือกส่งลาวเวียงและลาวพวนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออก

ในการกวาดต้อนลาวเวียงและลาวพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยนับตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีมาจนกระทั่งรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ภาคตะวันออกเป็นพื้นที่ที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงตัดสินใจพระทัยเลือกส่งลาวเวียงและลาวพวนที่ถูกกวาดต้อนหรือเกลี้ยกล่อมมาได้เข้าไปตั้งถิ่นฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเมืองนครนายก เมืองประจิมบุรี เมืองฉะเชิงเทรา เมืองพนมสารคาม^๑ และเมืองพนัสนิคม^๒ ทั้งนี้เนื่องมาจากปัจจัยสำคัญ กล่าวคือ

ห่างไกลจากภูมิลำเนาเดิมของลาวเวียงและลาวพวน

ภาคตะวันออกของไทยมีระยะทางที่ห่างไกลจากเมืองเวียงจันทน์ซึ่งเป็นภูมิลำเนาเดิมของลาวเวียง และไกลจากเมืองพวนถิ่นฐานเดิมของลาวพวนค่อนข้างมาก ดังนั้นการส่งลาวเวียงและลาวพวนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกจึงเท่ากับเป็นการป้องกันลาวเวียงและลาวพวนทั้งหลายหลบหนีกลับภูมิลำเนาเดิมของตน ทั้งนี้เนื่องจากชาวลาวเหล่านี้ส่วนหนึ่งมีความพยายามที่จะหนีกลับถิ่นฐานเดิม ดังเช่นใน พ.ศ.๒๓๗๘ ระหว่างทางที่ทำการกวาดต้อนลาวพวนเข้ามาในไทย เจ้าสะและเจ้าสาธิขุนนางเมืองพวนซึ่งถูกกวาดต้อนมาด้วย ได้ลักลอบพาลาวพวนจำนวนหนึ่งหนีกลับไปเมืองพวน (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๐๘, เลขที่ ๒๘, หมวกจดหมายเหตุ กท.ร.๓)

สาเหตุสำคัญที่ไทยต้องพยายามหาหนทางป้องกันไม่ให้ลาวเวียงและลาวพวนที่ถูกกวาดต้อนหรือเกลี้ยกล่อมมาได้หลบหนีนั้นเนื่องมาจากความจำเป็นในเรื่องของ กำลังคน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่ากำลังคนเป็นสิ่งมีค่ามากในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น การทำสงครามเพื่อขยายพระราชอาณาเขต รวมถึงการยกทัพไปปราบปรามหัวเมืองประเทศราชที่กระด้างกระเดื่องล้วนเป็นสาเหตุให้ไทยต้องสูญเสียกำลังคนไปเป็นจำนวนมาก ดังนั้นการกวาดต้อนเชลยศึกในยามสงครามจึงเป็นนโยบายที่ไทยปฏิบัติมาโดยตลอด เพราะหวังจะนำเชลยศึกเหล่านี้มาทดแทนกำลังคนที่เสียไปในยามสงคราม

อนึ่ง นายครอว์ฟอร์ด (John Crawford) ทูตอังกฤษที่เดินทางเข้ามาในไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ยังได้กล่าวถึงความสำคัญของกำลังคนซึ่งส่งผลต่อระบบเศรษฐกิจของไทยเอาไว้ว่า

^๑ เมืองพนมสารคาม ถูกยุบเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดฉะเชิงเทราเมื่อ พ.ศ.๒๔๔๔ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

^๒ เมืองพนัสนิคม ถูกยุบเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดชลบุรีเมื่อ พ.ศ.๒๔๔๑ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

...รัฐบาลสยามออกคำสั่งห้ามไม่ให้พลเมืองอพยพ
 ไปนอกประเทศโดยเด็ดขาด เพราะการสูญเสียคน
 ไปแต่ละคนก็เท่ากับรัฐบาลเสียรายได้ที่ควรจะต้องอยู่กับรัฐไป...
 (กรมศิลปากร, ๒๕๑๕, หน้า ๑๑๘)

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะภูมิประเทศที่คล้ายคลึงกับเวียงจันทน์และเมืองพนม

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยเฉพาะบริเวณเมืองนครนายก เมืองประจิมบุรี เมืองชะเชิงเตรา เมืองพนมสารคาม และเมืองพนัสนิคมมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มซึ่งเหมาะสำหรับการทำนาสลับกับทิวเขาและป่าไม้คล้ายคลึงกับถิ่นฐานเดิมของลาวเวียงและลาวพนม นั่นคือเมืองเวียงจันทน์และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองพนม

ภาพที่ ๑๔ พุ่มนา ภูเขาเมืองพนม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

(ภาพจาก Surveying and Exploring in Siam)

ภาพที่ ๑๕ พุ่มนา ภูเขาเมืองพนมสารคาม

เจมส์ แมคคาร์ธี (James McCarthy)^๑ หัวหน้าคณะนักสำรวจดินแดนชาวอังกฤษซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจ้างมาสืบสวนดินแดนเพื่อทำแผนที่ราชอาณาจักรไทย ได้ทำการสำรวจดินแดนทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๔-๒๔๓๖ และได้บันทึกถึงเมืองพวนเอาไว้ว่า

...คณะของเราได้เดินทางผ่านมาตามหุบเขาแคบ ๆ เมื่อข้ามพ้นแนวป่า
เราก็มายังหุบเขาของเชียงขวาง เมืองหลวงของดินแดนที่สวยงามแห่งนี้
หุบเขานี้อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเล ๓,๐๐๐ ฟุต บริเวณโดยรอบเต็มไปด้วยภูเขา
ซึ่งมีความสูงในระดับเดียวกัน ส่วนทางด้านใต้เป็นป่าไม้ ทั่วทั้งหุบเขาแห่งนี้
เหมาะสำหรับการปลูกข้าว... เราได้พบกับเจ้าเมืองเชียงขวางซึ่งต้อนรับเรา
ด้วยข้าว พวกเขาแนะนำให้เราเดินทางตัดผ่านทุ่งนาซึ่งกำลังมีน้ำเจิ่งนอง
เพื่อเตรียมไว้สำหรับหว่านเมล็ดข้าว และพวกเราที่ขบถที่จะค่อย ๆ เดินข้าม
ทุ่งนาที่เต็มไปด้วยน้ำมากกว่าเดินไปตามถนน...

(James McCarthy, 1900, p.50-51)

ด้วยเหตุนี้การส่งลาวเวียงและลาวพวนเข้ามาตั้งถิ่นฐานตามเมืองต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งมีลักษณะภูมิประเทศคล้ายคลึงกับถิ่นฐานเดิมของลาวเวียงและลาวพวน นอกจากจะช่วยให้ชาวลาวเหล่านี้คลายความคิดถึงบ้านเกิดเมืองนอนของตนได้บ้าง ลาวเวียงและลาวพวนยังสามารถประกอบอาชีพทำนาตามที่ตนถนัดได้อีกด้วย

สร้างความอุ่นใจให้แก่ลาวเวียงและลาวพวนอีกทั้งรัฐยังสามารถควบคุมชาวลาวได้สะดวกขึ้น

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลาวเวียงที่ถูกกวาดต้อนและส่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี หลังจากนั้นได้ปรากฏหลักฐานว่าพระมหากษัตริย์ไทยทรงดำเนินนโยบายกวาดต้อนและเกลี้ยกล่อมลาวเวียงและลาวพวนแล้วส่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยจัดให้อยู่ร่วมกับลาวเวียงและลาวพวนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้วเป็นระยะเรื่อยมาจนกระทั่งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สาเหตุที่ทรงโปรดฯให้ส่งลาวเวียงและลาวพวนไปตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันตามกลุ่มชาติพันธุ์ของตานั้น เนื่องจากทรงคำนึงถึงจิตใจของชาวลาวที่พลัดพรากมาอยู่ต่างแดน จึงมีพระประสงค์ให้ชาวลาวได้อาศัยอยู่ร่วมกันจะได้เกิดความอบอุ่นใจ อีกทั้งการได้อยู่ในหมู่นกที่สามาร

^๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งเจมส์ แมคคาร์ธีเป็นพระวิภาคภูบาลเจ้ากรมแผนที่คนแรกของไทย

พูดคุยด้วยภาษาเดียวกันได้เป็นที่เข้าใจเป็นอย่างดีจะส่งผลให้ชาวลาวเหล่านี้คลายความคิดถึงบ้านเกิดลงได้บ้าง

การจัดให้ลาวเวียงและลาวพวนได้ตั้งถิ่นฐานอยู่รวมกันตามกลุ่มชาติพันธุ์เช่นนี้นอกจากจะส่งผลดีทางด้านจิตใจแล้ว ยังเป็นผลดีต่อการเมืองการปกครอง กล่าวคือทำให้รัฐสามารถควบคุมดูแลชาวลาวเหล่านี้ได้สะดวกยิ่งขึ้น

ลาวเวียงและลาวพวนที่ถูกส่งให้เข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงใต้จะตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันเป็นกลุ่มแยกจากชุมชนชาวไทย แต่ยังคงอยู่ใกล้ชิดกันโดยชาวลาวพวนจะตั้งบ้านเรือนอยู่สลับกับหมู่บ้านคนไทย ลาวเวียงและลาวพวนจะปลูกบ้านอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านแต่มีกนิยมเรียกหมู่บ้านว่าบ้าน ซึ่งการตั้งชื่อหมู่บ้านของชาวลาวนั้น ลาวเวียงและลาวพวนมักจะตั้งชื่อหมู่บ้านตามชื่อหมู่บ้านเดิมของตนในเมืองลาว เช่น บ้านโสม บ้านช่อง บ้านเมืองแมด บ้านเมืองกาย บ้านเลื้อ และบ้านลาดฮ้าง เป็นต้น

การปกครองของรัฐบาลไทยที่มีต่อลาวเวียงและลาวพวนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียงใต้

รัฐบาลปกครองลาวเวียงและลาวพวนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียงใต้โดยใช้ระบบไพร่เช่นเดียวกับการควบคุมคนไทย ชาวลาวทุกคนจะต้องขึ้นสังกัดและถูกสักข้อมือบอสังกัด (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๐๖, เลขที่ ๑๔๗, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๓) โดยมีขุนนางชาวลาวเป็นหัวหน้าปกครอง แล้วให้อยู่ในความควบคุมดูแลของขุนนางไทยอีกต่อหนึ่ง ขุนนางไทยที่มีอำนาจปกครองชาวลาว ได้แก่ เสนาบดีเจ้าสังกัด เจ้าเมือง และกรมการเมือง ส่วนขุนนางลาวจะมีตั้งแต่ตำแหน่งปลัดเมือง จางวางกอง นายกอง ปลัดกอง ลงมาจนถึงนายหมวดและเจ้าหมู่บ้านซึ่งเป็นตำแหน่งปกครองที่ใกล้ชิดกับชาวลาวมาก ดังนั้นจึงจำเป็นต้องแต่งตั้งชาวลาวให้ปกครองชาวลาวด้วยตนเองโดยคาดว่าจะเกิดผลดีทั้งแก่รัฐบาลและแก่ชาวลาวเอง ขุนนางไทยมีหน้าที่เพียงควบคุมขุนนางลาวระดับสูงตั้งแต่ตำแหน่งนายกองขึ้นไปให้ปฏิบัติตามนโยบายและกฎหมายข้อบังคับของไทย แล้วขุนนางลาวจึงไปปกครองและควบคุมชาวลาวอีกต่อหนึ่ง การที่ลาวเวียงและลาวพวนถูกควบคุมอยู่ภายใต้ระบบไพร่มีผลทำให้ชาวลาวเหล่านี้ถูกแบ่งออกเป็นสองระดับคือ ระดับมูลนายและระดับไพร่

มูลนาย

มูลนายชาวลาวจะทำหน้าที่ปกครองชาวลาวด้วยตนเองในระดับกอง^๑ ในแต่ละกองจะมีมูลนายลาวตำแหน่งต่าง ๆ ปกครอง ซึ่งมูลนายลาวเหล่านี้แบ่งออกเป็นสองระดับ คือ มูลนายระดับสูงและมูลนายระดับล่าง มูลนายระดับสูงนั้นจะได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ ได้แก่ ปลัดเมือง จางวางลาว นายกองลาว และปลัดกองลาว มีศักดินาตั้งแต่ ๔๐๐ ไร่ขึ้นไป และมีสิทธิพิเศษบางประการ เช่น มีสิทธิเข้าเฝ้าฯ พระมหากษัตริย์เสด็จออกว่าราชการ และบุตรของมูลนายระดับสูงทุกคนจะได้รับการยกเว้นไม่ต้องเป็นไพร่เพื่อเปิดโอกาสให้บุตรมูลนายระดับสูงมาถวายตัวรับราชการสืบทอดสถานะมูลนายต่อไป

มูลนายระดับล่างจะได้รับการแต่งตั้งจากมูลนายระดับสูงและมีศักดินาตั้งแต่ ๓๐ ไร่ถึง ๔๐๐ ไร่ มูลนายระดับล่างมีหน้าที่ควบคุมกำลังคน คือ ไพร่ โดยอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของมูลนายระดับสูงอีกทีหนึ่ง สิทธิพิเศษของมูลนายระดับล่างมีเพียงไม่ถูกชักเป็นไพร่ และพวกนี้จะเป็นฐานอำนาจของมูลนายระดับสูง มูลนายระดับล่าง ได้แก่ นายร้อยลาว ปลัดร้อยลาว สมุหบัญชีลาว สารวัตรลาว นายหมวดลาว และเสมียนกองลาว (นนทียา สว่างวุฒิชิธรรม, ๒๕๒๕, หน้า ๔๓) มูลนายระดับล่างเหล่านี้จะมีตำแหน่งเป็น ขุน หรือ หมื่น มีหน้าที่ช่วยเหลือนายกองดูแลไพร่ชาวลาว และทำส่วนรวมทั้งทำบัญชี เป็นต้น ดังนั้นมูลนายระดับล่างจึงมีความใกล้ชิดกับราษฎรมากกว่ามูลนายระดับสูง เพราะมูลนายระดับล่างมีหน้าที่เป็นเสมือนนายบ้าน กำนัน ผู้ใหญ่บ้านของหมู่บ้านชาวลาวแต่ละแห่ง

การคัดเลือกผู้ที่จะดำรงตำแหน่งต่าง ๆ นั้น จะเลือกจากผู้ที่มิใช่เชื้อสายลาวเหมือนกัน และบุคคลนั้นจะต้องเป็นที่นิยมรักใคร่ของชาวลาวด้วยกัน และที่สำคัญคือจะต้องเป็นผู้ที่สามารถเก็บผลประโยชน์ เช่น ส่วยต่าง ๆ ส่งให้รัฐได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย บุคคลที่มีคุณลักษณะดังกล่าวนี้จึงจะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นมูลนาย มูลนายชาวลาวจะมีอำนาจหน้าที่ตลอดจนสิทธิพิเศษต่าง ๆ เช่นเดียวกับมูลนายไทย แต่จะต่างกันตรงที่มูลนายลาวจะได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์เท่านั้น และเมื่อได้รับตำแหน่งขุนนางแล้วชาวลาวเหล่านี้จะเข้าสู่ระบบไพร่อย่างเต็มตัวโดยมีอำนาจ สิทธิหน้าที่เช่นเดียวกันกับมูลนายไทยทุกประการ^๒ แต่มูลนายลาวเหล่านี้จะต้องอยู่ในความดูแลของขุนนางไทยระดับสูงอีกต่อหนึ่ง ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการควบคุมอำนาจของมูลนายชาวลาวไม่ให้มีมากเกินไปจนอาจเป็นอันตรายแก่ไทยได้ ขุนนางไทยระดับสูง ได้แก่ เสนาบดีเจ้าสังกัดเจ้าเมือง กรมการเมือง มีหน้าที่คัดเลือกชาวลาวที่เหมาะสมให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ เพื่อกราบบังคม

^๑ ลาวเวียงและลาวพวนจะอาศัยรวมกันอยู่เป็นหมู่บ้าน หลาย ๆ หมู่บ้านรวมกัน เรียกว่า กอง

^๒ ขุนนางชาวลาวจะได้รับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดเป็นประจำทุกปี และต้องกระทำสัตย์ปฏิญาณถือน้ำพิพัฒน์สัตยาปีละสองครั้งเช่นเดียวกับขุนนางไทย

ทูลให้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งต่อไป มุลนายชาวลาวซึ่งมีตั้งแต่ตำแหน่งปลัดเมือง จางวางลาว นายกองลาว ปลัดกองลาว และนายร้อยลาว เป็นต้น มีหน้าที่ดังต่อไปนี้

ปลัดเมือง เรียกว่า ปลัดลาว มีหน้าที่ปกครองควบคุมชาวลาวระดับนายกองลงมา รวมทั้งดูแลความเป็นอยู่ของชาวลาวไม่ให้ได้รับความเดือดร้อนหรือถูกข้าราชการไทยข่มเหง เช่น พระพนมสารนรินทร์เจ้าเมืองพนมสารคามได้กราบบังคมทูลขอแต่งตั้งบุตรหลานเจ้านายลาวขึ้นเป็นปลัดและผู้ช่วย โดยขอตั้งท้าวอุ่นเป็นปลัดเมือง และขอแต่งตั้งท้าวตันหลานเจ้าสานเจ้าเมืองพวนเป็นผู้ช่วย (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๒๕, เลขที่ ๔, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๔) เพื่อให้ทำหน้าที่ร่วมกับปลัดไทยซึ่งมีหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของราษฎรไทย

จางวางลาว มุลนายลาวที่ปฏิบัติหน้าที่ดีมีความสามารถ จะได้เลื่อนตำแหน่งให้สูงขึ้น โดยรัฐบาลจะพิจารณาจากการเก็บส่วยว่าบุคคลนั้นต้องเป็นผู้ที่สามารถดูแลเก็บส่วยที่ค้างให้ได้ครบหรือได้มากขึ้น ตำแหน่งจางวางลาวเป็นตำแหน่งรองจากปลัดเมือง แต่ลักษณะของงานจะมีความใกล้ชิดกับชาวลาวมากกว่า คือ มีหน้าที่ควบคุมกองลาวต่าง ๆ ในเมืองนั้น ๆ โดยทางการจะเป็นผู้กำหนดจำนวนกองลาวให้แก่จางวางลาวทำการควบคุม เช่น เมืองจะเขิงเทรา มีจางวางลาวคือหลวงสุนทรสุระ ทำหน้าที่ควบคุมกองลาวบ้านท่าทรานแขวงเมืองจะเขิงเทราจำนวน ๘ กองทำส่วยทอง ได้แก่ กองขุนภักดีภูเบศ กองขุนณเรฎาใจรัก กองขุนพิทักษ์ภูมิน กองขุนณรินอาสา กองขุนณราพิรม กองขุนณณนิคน กองขุนประจันทามิน และกองขุนไพรินพินาฏ (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๒๕, เลขที่ ๒๕๒, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๔)

นายกองลาว ลาวเวียงและลาวพวนในภาคตะวันออกเฉียงใต้ต้องสังกัดกองลาวต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นในแต่ละเมือง ผู้ปกครองกองลาวเหล่านั้น เรียกว่า นายกองลาว จำนวนนายกองลาวมีเท่ากับจำนวนกองลาวในแต่ละเมือง เช่น เมืองจะเขิงเทรามีกองลาว ๑๑ กอง มีนายกองลาวได้ ๑๑ คน (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๐๓, เลขที่ ๑๐๐, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๓) นายกองลาวส่วนใหญ่มีบรรดาศักดิ์เป็น ขุน เช่น ขุนภักดีภูเบศ ขุนณเรฎาใจรัก เป็นต้น

นายกองลาวเป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะต้องควบคุมกองกำลังชาวลาวในบังคับบัญชาของตนตั้งแต่ระดับมุลนายตำแหน่งต่าง ๆ ลดหลั่นกันลงมาจนถึงระดับไพร่ทั้งหมดในกอง ดังนั้นจึงจำเป็นต้องได้คนที่มีความสามารถเป็นที่รักใคร่นับถือของชาวลาวและเป็นผู้ที่รัฐบาลให้ความไว้วางใจ ด้วยเหตุนี้การแต่งตั้งนายกองลาวจึงมีหลักเกณฑ์อยู่ว่าเมื่อตำแหน่งนายกองว่างลงเพราะนายกองคนเดิมได้เลื่อนไปรับตำแหน่งใหม่ที่สูงขึ้น หรือเพราะถึงแก่กรรมจะต้องรีบแต่งตั้งนายกองลาวคนใหม่ขึ้นโดยเร็ว วิธีการในการคัดเลือกเพื่อแต่งตั้งนายกองมีดังนี้

ประการแรก ใช้ระบบสืบสายโลหิต เช่น เมื่อนายกองคนเดิมยังมีชีวิตอยู่และได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้น มีอำนาจมากขึ้น ก็มีสิทธิเสนอชื่อบุตรชายหรือน้องชายของตนให้เป็น

นายกองได้ หากในกรณีที่นายกongคนเดิมถึงแก่กรรม แต่ยังมีบุตรชายที่มีความสามารถและรับราชการอยู่แล้ว จางวางลาว ปลัด และเจ้าเมืองจะร่วมกันเสนอชื่อบุตรชายของนายกongคนเดิมที่ถึงแก่กรรมนั้นไปยังเสนาบดีเจ้าสังกัดให้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนายกongลาวต่อไป

ประการที่สอง การแต่งตั้งนายกongลาวเพื่อควบคุมชาวลาว ต้องคำนึงว่าบุคคลที่จะได้รับการแต่งตั้งนั้นจะต้องมีเชื้อสายลาวเวียงหรือลาวพวนเช่นเดียวกันกับกongลาวที่ต้องทำการควบคุม วิธีการนี้เป็นสิ่งจำเป็นเพราะนายกongลาวจะต้องควบคุมขุนนางและไพร่ชาวลาวในกองของตนอย่างใกล้ชิด ดังนั้นหากนายกongมีเชื้อสายเดียวกับคนในกongลาวจะส่งผลให้การปฏิบัติงานเป็นไปด้วยความสะดวกยิ่งขึ้น

นายกongลาวมีหน้าที่พิจารณาคดีมโนสารเล็กน้อย โดยเจ้าเมืองกรมการจะไม่มีสิทธิ์เข้ามาทักท้วงหรือนำตัวชาวลาวไปพิจารณาว่ากล่าวหรือเรียกเอาทรัพย์สินเงินทองได้ แต่ถ้าหากเป็นความแพ่ง อาญา อุทธรณ์ ที่เป็นคดีมหันต์โทษ นายกongจะต้องส่งตัวผู้ต้องหาชาวลาวในกองของตนให้แก่เจ้าเมืองกรมการพิจารณาคดีตามกฎหมาย นอกจากนี้นายกongลาวยังมีหน้าที่นำขุนนางลาวได้บังคับบัญชาทำพิธีค้ำน้ำพิพัฒน์สัตยาทุกปี ปีละสองครั้ง และมีหน้าที่ดูแลปราบปรามโจรผู้ร้าย รวมทั้งมีหน้าที่ควบคุมชาวลาวในกองของตนไปทำงานตามที่ทางราชการมีหมายเกณฑ์มาเป็นกรณีพิเศษ (บังอร ปิยะพันธุ์, ๒๕๒๕, หน้า ๑๒๐-๑๒๑)

ถึงแม้ว่านายกongลาวจะเป็นผู้ใกล้ชิดกับชาวลาว คุมกำลังชาวลาวทั้งหมดในกองของตน ทำให้ดูเหมือนเป็นผู้มีอำนาจมากจนอาจเป็นการท้าทายอำนาจของรัฐได้ แต่รัฐก็มีมาตรการในการควบคุม โดยการแต่งตั้งมูลนายทั้งลาวและไทยระดับสูงขึ้นไปปกครองควบคุมอีกต่อหนึ่ง โดยส่วนกลาง ได้แก่ พระมหากษัตริย์ลงมาจนถึงเสนาบดีเจ้าสังกัดจะเป็นผู้ควบคุมนโยบายทุกอย่าง และมีอำนาจสั่งการรวมทั้งตัดสินเรื่องราวสำคัญทั้งหมด มูลนายลาวมีหน้าที่ปฏิบัติตามนโยบายระเบียบข้อบังคับจากส่วนกลางเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อควบคุมไม่ให้ขุนนางชาวลาวมีอำนาจมากจนเกินไป

ปลัดกongลาว เป็นตำแหน่งรองลงมาจากนายกongลาว ปลัดกongมีหน้าที่ช่วยนายกongควบคุมชาวลาวในกองของตน การแต่งตั้งปลัดกongจะใช้วิธีเดียวกันกับการแต่งตั้งนายกongคือเมื่อตำแหน่งปลัดกongว่างลงด้วยเหตุใดก็ตาม จะต้องแต่งตั้งชาวลาวในกองนั้นซึ่งรับราชการและรู้งานเป็นอย่างดี และที่สำคัญคือเป็นชาวลาวเช่นเดียวกับไพร่ในกองนั้นขึ้นมาเป็นปลัดกong

นอกจากนั้นยังมีชาวลาวที่ได้รับแต่งตั้งเป็นนายร้อยลาว ปลัดร้อยลาว สมุห์บัญชีลาว สารวัตรลาว นายหมวดลาว และเสมียนกongลาว ทำหน้าที่ควบคุมดูแลชาวลาวในกองของตนด้วย

ไพร่ ลาวเวียงและลาวพวนทุกคนที่ไม่ใช่มูลนายหรือขุนนางจะต้องขึ้นสังกัดและถูกสักข้อมือบอกสังกัด^๑ ชาวลาวเหล่านี้จะมีสถานะเป็น ไพร่ หรือ เลกลาว ซึ่งแบ่งออกได้เป็นสองประเภท คือ ไพร่สมหรือเลกสม และไพร่หลวงหรือเลกหลวง ลาวเวียงและลาวพวนที่ตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะมีสถานะเป็นไพร่หลวงซึ่งรัฐบาลได้จัดแบ่งเลกหลวงชาวลาवलาวเหล่านี้ออกเป็นประเภทต่าง ๆ เพื่อความสะดวกในการควบคุมดูแลดังต่อไปนี้

เลกลาวคงเมือง ในภาคกลางเรียกว่า ไพร่สม หมายถึงชาวลาเวียงและลาวพวนที่รัฐบาลยกให้เป็นผลประโยชน์ของเจ้าเมืองกรมการเมือง เจ้านาย เจ้าเมืองกรมการเมืองจะใช้แรงงาน ทำไร่ ทำนา ทำสวน เลื่อยไม้ หรือเก็บเงิน ข้าว หรือส่วย จากเลกลาวคงเมืองเหล่านี้ (สุวิทย์ ชีรสอวต , ๒๕๕๒, หน้า ๖๓) โดยปกติเลกลาวคงเมืองจะไม่มีสิทธิออกไปต่างเมือง ทั้งนี้เพราะเป็นไปตามนโยบายการควบคุมการเคลื่อนย้ายไพร่ตามหัวเมืองเพื่อป้องกันไม่ให้เมืองใดเมืองหนึ่งเป็นเมืองร้าง แต่บางครั้งหากเลกคงเมืองมีเพียงพอ และรัฐต้องการส่วยบางอย่าง เจ้าเมืองกรมการเมืองอาจอนุญาตให้เลกคงเมืองบางกองเปลี่ยนเป็นเลกส่วยเพื่อทำส่วยส่งแทน ดังปรากฏหลักฐานว่า เลกคงเมืองเมืองพนมสารคามขอทำส่วยทองส่งให้แก่รัฐแทนการเป็นเลกคงเมือง และยังไปกว่านั้นเลกคงเมืองกลุ่มนี้ยังมีอิสระในการเดินทางไปตามเมืองต่าง ๆ เพื่อหาแร่ทองคำได้อีกด้วย (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๒๓, เลขที่ ๑๘๖, หมายเหตุ กท.ร.๔)

เลกลาวเข้าเดือน หมายถึง ลาวเวียงและลาวพวนที่เป็นไพร่หลวงสังกัดกองลาวเข้าเดือน หน้าที่ของเลกลาวคงเมือง คือ ต้องมาเข้าเดือนปีละ ๔ เดือนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และปีละ ๓ เดือนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒, ๒๕๐๕, หน้า ๓๘๗ และ นนทียา สว่างวุฒิธรรม, ๒๕๒๕, หน้า ๒๘) การเข้าเดือน หมายถึง การเข้าเวรยามประจำการเพื่อทำงานให้แก่เมืองนั้น

เลกลาวกองนอก คือ เลกลาวที่ตั้งบ้านเรือนอยู่นอกราชอาณาจักร ลาวเวียงและลาวพวนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่สังกัดกองลาวกองนอกนี้จะมีหน้าที่ส่งส่วยให้รัฐตามที่กำหนดไว้ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นส่วยประเภทต่าง ๆ ตามแต่จะหาได้ในเมืองของตนที่สำคัญ ได้แก่ ส่วยเร็ว และส่วยทอง

^๑ การสักข้อมือลาวเวียงและลาวพวนเพื่อบอกสังกัดเป็นระเบียบที่เจ้าเมืองกรมการเมืองต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด หากเลขหรือปกปิดจะถูกลงโทษขั้นเด็ดขาด เช่น กรณีพระพนมสารคามรัตนเจ้าเมืองพนมสารคามและกรมการเมืองคบคิดกัน ปลอดสัก โดยรับเงินจากไพร่ลาวคนละหนึ่งชั่งบ้าง สองชั่งบ้าง แล้วปล่อยตัวไป เมื่อเกิดการฟ้องร้องพระพนมสารคามรัตนจึงถูกนำตัวมาจำคุกที่กรุงเทพฯ และบังคับให้คืนสินบนที่รับมา แต่เนื่องจากมีความผิดอีกหลายข้อ จึงถูกถอดจากเจ้าเมืองพนมสารคาม (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๒๕, เลขที่ ๔๑, หมายเหตุ กท.ร.๔)

เลกลาวกองนอกนี้ยังรวมไปถึง กองช้าง กองโค กองกระบือ กองไร่ กองนา และ กองส่วยด้วย ซึ่งเลกลาวในแต่ละกองที่กล่าวมาล้วนมีหน้าที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

เลกลาวกองช้าง มีหน้าที่รวบรวมจัดหาช้างไว้ใช้ในราชการ เมื่อมีผู้พบช้างป่า เลกลาวกองช้างก็มีหน้าที่คุมช้างต่อตามจำนวนเกณฑ์ไปด้อนช้างป่า ดังปรากฏว่ามีการเกณฑ์เลกลาว กองช้างไปด้อนจับช้างป่าที่เมืองประจิมทบุรี เป็นต้น (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๒๗, เล่ม ๒๕ ลำดับที่ ๘๑, ร.๔, รล-กท.)

นอกจากนั้นยังพบหลักฐานว่ามีเลกลาวกองช้างที่เมืองนครนายก ได้แก่ กองหมื่น ณรากักดี หมื่นศรีศไตร และกองขุนศรีจันทวง (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๑๕, เลขที่ ๖, หมวด จดหมายเหตุ กท.ร.๔)

เลกลาวกองโคและกองกระบือ มีหน้าที่รวบรวมจัดหาโคและกระบือไว้ใช้ในราชการ เช่น ขุนพิทักษ์ควิน (ป๋อง) นายกองโคชาวลาวพวนบ้านพระงามมีหน้าที่เลี้ยงโคหลวง ต่อมาได้ทำ ประโยชน์ให้แก่ทางการโดยติดตามเลกลาวโคที่หลบหนีให้กลับมาทำส่วยเช่นเดิมได้ ดังนั้นใน พ.ศ.๒๔๑๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้าน พระงามขึ้นเป็นเมืองสนามชัยเขตขึ้นกับเมืองฉะเชิงเทรา และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ขุนพิทักษ์ควินขึ้นเป็น พระแก้วกลางณรงค์ ผู้ว่าราชการเมืองคนแรก (นารี สาริกะภูติ, ๒๕๒๕, หน้า ๑๒๑)

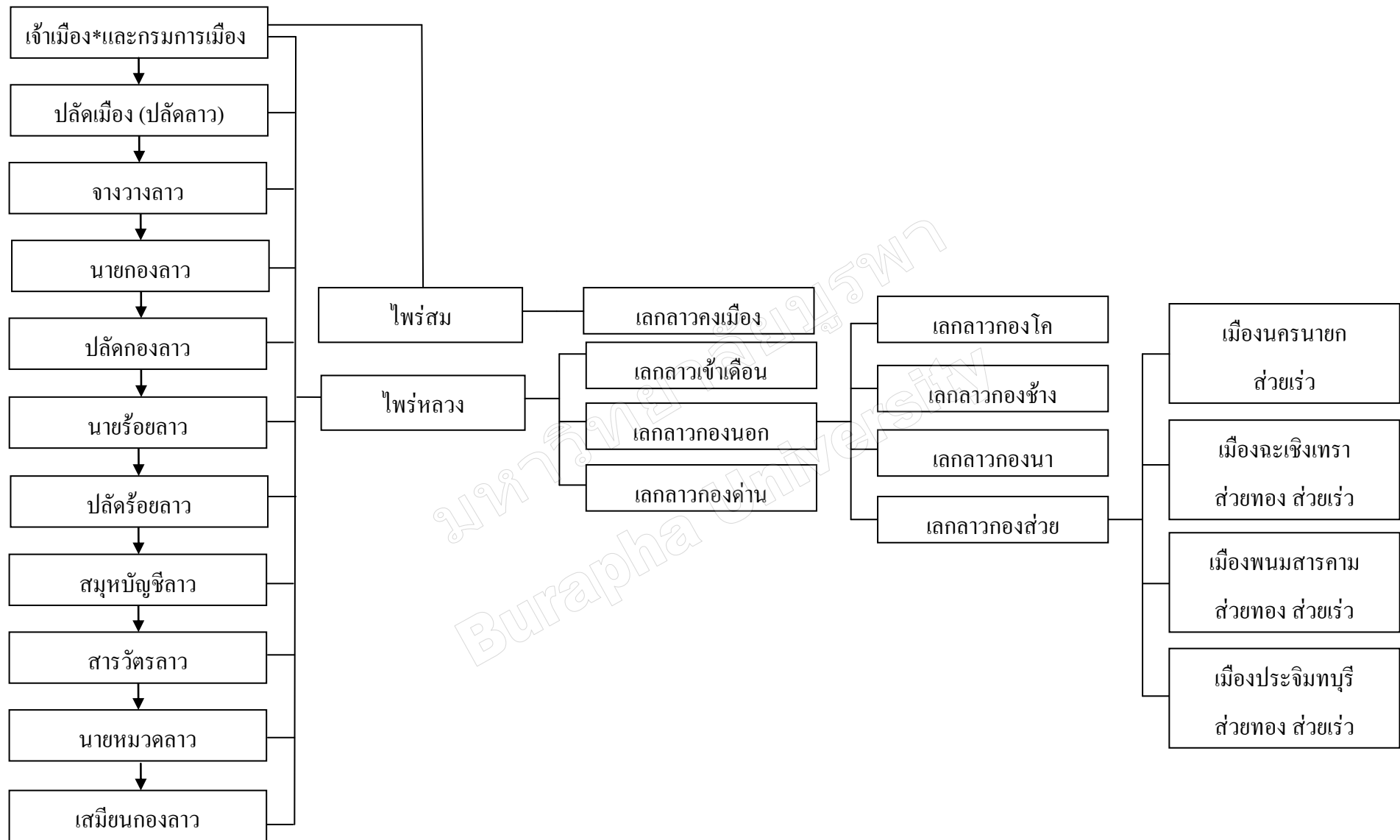
เลกลาวกองนาและกองไร่ มีหน้าที่ทำนา ทำไร่

เลกลาวกองส่วย มีหน้าที่ทำส่วยส่งให้รัฐเป็นรายปี เช่น เมืองพนมสารคาม หลวง สุนทรสุระ จางวางลาว ควบคุมกองลาวพวนบ้านท่าพรานจำนวน ๕ กองทำส่วยทอง ได้แก่ กอง ขุนภักดีภูเบศ กองขุนณเรฎาใจภัก กองขุนพิทักษ์ภูมิน กองขุนณรินอาสา และกองขุนณราพิรม (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๒๕, เลขที่ ๒๕๒, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๔) นอกจากนี้ยังมีหลวง วิสูตรสุวรรณ นายกองส่วยทองเมืองพนมสารคาม ซึ่งต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๒๑ ได้รับการแต่งตั้งเป็น พระแก้วกลางณรงค์ผู้ว่าราชการเมืองสนามชัยเขตต่อจากขุนพิทักษ์ควิน ถือศักดินา ๘๐๐ ไร่ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๑, หน้า ๗๘)

เมืองนครนายก ขุนประเสริฐเสนาคุมเลกลาวเวียงทำส่วยเร็ว (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ. ๑๑๕๓, เลขที่ ๓๔, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.๓) เช่นเดียวกับเมืองฉะเชิงเทราก็มีเลกลาวทำส่วยเร็ว และส่วยทองให้แก่รัฐเช่นกัน (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.๑๒๐๕, เลขที่ ๕๓, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร. ๓)

เลกลาวกงด่าน คือ ลาวเวียงและลาวพวนที่สังกัดกองลาวกงด่าน มีหน้าที่ลาดตระเวนตรวจตราเขตแดนระหว่างเมืองของตนกับเมืองข้างเคียง มีนายกองและขุนหมื่นตำแหน่งต่าง ๆ ควบคุมดูแลขึ้นกับเจ้าเมืองอีกทีหนึ่ง (กฎหมายตราสามดวง, ๒๕๒๑, หน้า ๖๓๘) หน้าที่ของเลกกงด่านไม่ได้มีเฉพาะตรวจตราเขตแดนอย่างเดียวเท่านั้น บางครั้งเลกลาวกงด่านยังมีหน้าที่ทำส่วยส่งรัฐบาลด้วย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการได้ส่วยของรัฐบาลและสถานการณ์บ้านเมือง

มหาวิทยาลัยบูรพา
Burapha University

*เจ้าเมืองและกรมการเมืองส่วนใหญ่เป็นคนไทย เจ้าเมืองที่มีเชื้อสายลาวมีเพียง ๒ เมืองเท่านั้น คือ เมืองสระบุรี และเมืองพนัสนิคม

ภาพที่ ๑๖ แผนผังแสดงการปกครองลาวเวียงและลาวพวนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ